

UNIVERSITEIT GENT
FACULTEIT POLITIEKE EN SOCIALE WETENSCHAPPEN

SCHIJNT DE ARABISCHE LENTEZON OOK IN EUROPA?
De impact van de Arabische Lente op de inhoud van Europese
democratiepromotie
~De case Egypte

Wetenschappelijke verhandeling

aantal woorden:
ca. 18556

FREDERIK DE ROECK

MASTERPROEF POLITIEKE WETENSCHAPPEN
afstudeerrichting INTERNATIONALE POLITIEK

PROMOTOR: PROF. DR. JAN ORBIE

COMMISSARIS: DR. FABIENNE BOSSUYT

COMMISSARIS: DR. ELINE DE RIDDER

ACADEMIEJAAR 2012 – 2013

Dankwoord

Deze masterproef was bij momenten een moeilijke bevalling en was nooit tot stand gekomen zonder de hulp van een aantal mensen. Eerst en vooral bedank hier uiteraard mijn promotor Prof. Dr. Jan Orbie. Zonder zijn kennis van zaken, opbouwende kritiek en uitzonderlijke capaciteit om mijn bij momenten eindeloos mailverkeer te beantwoorden, was ik er nooit geraakt. Ook mijn vriendin Laura verdient het dubbel en dik om in dit rijtje vermeld te worden. Zij heeft me meermaals terug rechtgetrokken op momenten waarop ik het niet meer zag zitten en zorgde er met haar ongebreidelde talent tot optimistisch denken meermaals voor dat ik er terug met goede moed aan begon. Verder wil ik ook mijn broer Mathias bedanken. Zonder zijn passie voor alles wat met internationale politiek te maken heeft, had ik hier waarschijnlijk nooit gezeten. Ook Marlies Cardoen, die altijd klaar stond met een deskundige uitleg, was ongelooflijk belangrijk voor mij in het schrijven van deze masterproef.

Als laatste wil ik hier nog eens speciaal mijn verschillende respondenten bedanken. De mensen van de OPPD, met Christian Meseth in het bijzonder, waren enorm hulpvaardig en mailden terug op mijn vraag voor een interview op een moment dat ik alle hoop hierop al had opgegeven. Ook Kurt Debeuf en Pol Morillas waren enorm vriendelijk en geduldig om mij de weg te wijzen in het kluwen van Europees extern beleid. Deze mensen hebben mij in staat gesteld om door de bomen het bos te zitten en waren enorm belangrijk om de masterproef tot een goed einde te brengen.

Inhoud

Abstract.....	5
Inleiding:.....	6
1: Europese democratiepromotie ten opzichte van de zuidelijke mediterrane partnerlanden: een overzicht van het beleid voor de Arabische Lente	8
1.1: De Europese verbintenis tot democratiepromotie – een schoolvoorbeeld van <i>normative power Europe</i> ?	8
1.2: De vormgeving van Europese democratiepromotie binnen het euromediterrane beleid.....	9
1.3 De inhoud van Europese democratiepromotie binnen het euromediterrane beleid: model & hypothesen	15
1.3.1: Embedded democracy binnen een Arabische context: een contradictio in terminis?.....	15
1.3.2: Toepassing op Europese democratiepromotie en hypothesen	22
2: De case Egypte en onderzoeksopzet	29
2.1: De relaties tussen de EU en Egypte: een overzicht.....	29
2.2 De Arabische Lente en Egypte: op het kruispunt van de geschiedenis.....	31
2.2.1: Twee jaar revolutie in vogelvlucht.....	31
2.2.2: En Europa?	34
2.2.3 Onderzoeksopzet.....	34
3: Onderzoek.....	37
3.1 Inleiding.....	37
3.2: Europese democratiepromotie en de sociaal-economische context.....	38
3.2: Europese democratiepromotie en de civiele maatschappij	41
3.3 Europese democratiepromotie en mensenrechten.....	45
3.4: Europese democratiepromotie en de lokale context	47
3.5: Conclusie en discussie	52
Bibliografie	54

Abstract

De gebeurtenissen van de Arabische Lente waren een complete verrassing voor de EU. Haar agenda inzake democratiepromotie, al jarenlang vastgeroest in het streven naar stabiliteit in plaats van democratisering, moest zich aanpassen aan het nieuwe politieke speelveld. Met *A new Response to a Changing Neighbourhood* en *A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean* werd een heruitgave van het euromediterrane beleid aangekondigd. In deze paper trachten we te achterhalen in welke mate de aangekondigde vernieuwing wel echt nieuw is. Meer bepaald wordt er gefocust op de inhoud van het democratiepromotiebeleid ten opzichte van Egypte, traditioneel een belangrijk land in de regio en voor Europa. Als model voor onze analyse gebruiken we het concept van *embedded democracy*, oorspronkelijk geïntroduceerd door Merkel. Dit model wordt aangepast op basis van literatuur inzake Arabische democratie, om onze analyse gevoeliger te maken voor de context waarin de EU haar beleid doorvoert. Op basis van een onderzoek van relevante EU documenten, aangevuld met interviews en onafhankelijke artikels, wordt er een evaluatie opgemaakt van de vernieuwing in de inhoud van het Europese beleid inzake democratiepromotie. We komen tot de conclusie dat er, ondanks de retoriek, amper iets veranderd is. Economische groei blijft de grondslag uitmaken van het beleid, vanuit de overtuiging dat dit noodzakelijk is alvorens politieke hervormingen te promoten. Inspraak voor lokale actoren is zo goed als afwezig, waardoor er bij de uittekening van het beleid geen rekening gehouden wordt met de lokale context. Bovendien halen te bureaucratische procedures en te weinig kennis van de grondsituatie de geloofwaardigheid verder onderuit bij CSO's, waardoor een bredere inhoud inzake dit beleid ook verder ondermijnd wordt.

Inleiding:

Midden jaren 90 besliste de Europese Unie om aan haar hoofdzakelijk economische relaties ten opzichte van de zuidelijke mediterrane regio een politiek luik toe te voegen. Ook het democratiseringsbeleid, formeel geïntroduceerd als volwaardig deel van het Europese extern optreden in de Verdragen van Maastricht, werd zodoende uitgebreid richting deze regio. Via onder meer het nabuurschapsbeleid (ENP) en het *Euro-Mediterranean Partnership/Union for the Mediterranean* (EMP/UfM) werden democratische hervormingen nagestreefd in een regio die gekenmerkt werd door een lange traditie van autoritaire heersers.

Het is echter geen geheim dat de uitgetekende strategieën voor het bewerkstelligen van democratische hervormingen in de regio grotendeels dode letter gebleven zijn. Verschillende auteurs binnen de uitgebreide literatuur over dit onderwerp wijten dit aan een fundamentele dichotomie in het Europese democratiseringsbeleid: in haar discours stelde de EU zichzelf voor als zijnde een normatieve actor, met als enige doelstelling het brengen van democratie naar een regio die dit nooit gekend had. In de praktijk zien we echter dat deze normatieve doelstelling fundamenteel botste met de Europese belangen. Kort gezegd: de EU koos voor de zekerheid van het status-quo en vreesde de instabiliteit die een democratische transitie met zich zou kunnen meebrengen (Börzel & Risse, 2009; Gillespie, 2004; Youngs, 2004). Door de gebeurtenissen van de Arabische Lente zien we echter dat het politieke speelveld in de mediterrane partnerlanden (MPC's) fundamenteel veranderd is. Een vaak gehoorde kritiek is dat deze opstanden niet dankzij, maar ondanks het Europese beleid in de regio plaatsvonden. De EU erkende dit en sloeg in zekere zin *mea culpa* in haar discours. Met twee nieuwe basisdocumenten: *A New Response for a Changing Neighbourhood* (2011) en *A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean* (2011) werd een fundamentele herziening van het euromediterrane beleid aangekondigd.

Zo ook in Egypte, waar meteen ook de focus ligt van dit onderzoek. De keuze voor deze specifieke case is in meerdere opzichten relevant. Eerst en vooral heeft de Europese Unie ten opzichte van Egypte traditioneel sterke belangen. Zo is het land veruit de belangrijkste Europese handelspartner in de regio, heeft de EU er energiebelangen en is ook de samenwerking op het vlak van de migratieproblematiek niet onbelangrijk. In dit opzicht kan Egypte dan ook gezien worden als zijnde een *hard case*, wat het mogelijk maakt te onderzoeken in welke mate de Europese belangen de 'nieuwe' democratiseringsagenda beïnvloeden. Ten tweede verloopt de democratische transitie hier, meer nog dan in bijvoorbeeld Tunesië, zeer moeizaam en creëren de nieuwe islamistische machtshebbers een voor de EU totaal nieuwe situatie waarin ze haar democratiseringsinspanningen moet doorvoeren. Ten derde benadrukt de EU in verschillende documenten de voorbeeldfunctie en het

cultureel leiderschap van Egypte in de regio, waardoor ze ook in dit opzicht als veruit de belangrijkste case kan beschouwd worden.

Meer concreet zal deze paper volgende onderzoeksvraag zo goed mogelijk proberen beantwoorden:

Hebben de gebeurtenissen van de Arabische Lente een keerpunt veroorzaakt in de inhoud van de Europese democratiepromotie ten opzichte van Egypte?

Hierbij wordt de vraag naar voren geschoven wat de EU nu juist probeert te promoten ten opzichte van Egypte. Heeft de Arabische Lente op dit vlak een verandering teweeggebracht, of schenkt de EU oude wijn in nieuwe flessen? We zullen ons in deze masterproef dus niet zozeer focussen op de veranderingen in het instrumentarium dat de EU hanteert om haar democratiseringsbeleid te voeren, maar wel op de concrete inhoud van het democratiseringsbeleid. Een vaak gehoorde kritiek is immers dat de EU zich in haar extern beleid vooral focust op het instrumentarium, maar dat de inhoud hiervan vaak vaag en ongedefinieerd blijft. Het is in het licht van onze onderzoeksvraag dan ook relevanter om ons te focussen op deze moeilijk te definiëren inhoud. Op die manier kan er een betere evaluatie gemaakt worden van het ‘nieuwe’ beleid en kan er een bijdrage geleverd worden aan een onderbelichte tak binnen de literatuur omtrent Europese democratiepromotie.

In het eerste hoofdstuk wordt er eerst en vooral een kort overzicht gegeven van de instrumenten die de EU hanteert om haar democratiseringsbeleid door te voeren. Daarna gaan we dieper in op de inhoud. Dit doen we op basis van het model van *embedded democracy* van Merkel, aangepast door Orbie & Wetzel. Dit model, dat uitgaat van liberale democratie, wordt aangevuld met enkele elementen van de Arabische cultuur en de islam, om zo tot een *cross-cultural*-model te komen. We bespreken daarna de literatuur omtrent de Europese democratiepromotie voor de Arabische Lente en stellen op basis hiervan onze hypothesen op. In het tweede hoofdstuk volgt dan de bespreking van onze case: Egypte. Eerst en vooral geven we een kort historisch overzicht van de Europees-Egyptische relaties om daarna dieper in te gaan op de gebeurtenissen van de Arabische Lente en de veranderingen die dit in Egypte teweegbracht. Als laatste deel van dit hoofdstuk bespreken we het onderzoeksopzet en de data die geanalyseerd werden om onze onderzoeksvraag te beantwoorden. In hoofdstuk drie wordt dan het eigenlijke onderzoek gevoerd. De hypothesen worden één voor één getoetst aan de verzamelde data en als afsluiter van dit hoofdstuk (en de masterproef) wordt er een algemene conclusie geformuleerd, die een rechtstreeks antwoord geeft op de gestelde onderzoeksvraag.

1: Europese democratiepromotie ten opzichte van de zuidelijke mediterrane partnerlanden: een overzicht van het beleid voor de Arabische Lente

1.1: De Europese verbintenis tot democratiepromotie – een schoolvoorbeeld van *normative power Europe*?

Het ontstaan van democratiepromotie als doelstelling binnen het Europese buitenlandse beleid kan teruggebracht worden tot midden jaren 80. Zo werden er bij de zuidelijke uitbreiding richting Spanje, Portugal en Griekenland voor het eerst (weliswaar vage) democratische condities opgelegd alvorens deze landen konden toetreden (Dimitrova & Pridham, 2004, p. 95). Het zou echter duren tot na het einde van de Koude Oorlog alvorens democratische waarden en mensenrechten een echt prominente plaats zouden krijgen binnen het nieuwe gemeenschappelijk buitenlands- en veiligheidsbeleid (GBVB). Hiervoor moet de nieuwe *mindset* binnen internationale relaties als belangrijkste verklaring gezien worden. De onaantastbaarheid van staatssoevereiniteit werd immers meer en meer in vraag gesteld, waardoor prodemocratische interventies de facto aanvaardbaar werden (Van Hüllen, 2009; Youngs, 2002). Bij de EU werd democratiepromotie in Maastricht officieel in de verdragen ingeschreven en het is sindsdien een belangrijk aspect in verschillende buitenlandspolitieke beleidsdomeinen.

Het groeiende en almaar sterker geïnstitutionaliseerde externe optreden van de EU zorgt ervoor dat het debat over de *actorness* van de EU langzaamaan uitdooft. De vraag vandaag is niet zozeer meer of er wel sprake is van een Europees buitenlands beleid, dan wel wat dit beleid kenmerkt (Börzel & Risse, 2009). De aandacht is dan ook verschoven naar het bredere constructivistische debat omtrent de rolconceptie van de Europese Unie als actor in de wereld. In dit opzicht lijkt het logisch om de institutionalisering van een democratiseringsbeleid in het Europese extern optreden te kaderen binnen het rolconcept van de EU als zijnde een normatieve macht. Dit concept, geïntroduceerd door Manners, stelt in een notendop dat de EU als actor *normatively different* is en als gevolg daarvan universele normen en waarden promoot in zijn relatie tot derde landen (Manners aangehaald in Bicchi, 2006, p. 286). In de omvangrijke literatuur omtrent democratiepromotie vanwege de EU (en bij uitbreiding het Europees extern beleid in het algemeen) wordt het normatieve karakter van de EU echter sterk geproblematiseerd. Vooral met betrekking tot het Europese beleid ten opzichte van de mediterrane partnerlanden (MPC's) zien we een vaak terugkerende kritiek die stelt dat de EU een dubbele standaard hanteerde in haar democratiseringsbeleid, waarbij dit botste met haar post-9/11-veiligheidsbelangen in de regio. Dit probleem van securitisering van het democratiseringsbeleid wordt algemeen geduid als zijnde het *stability-democracy-dilemma* (zie hiervoor Cavatorta, Pace &

Seeberg, 2010; Haddaddi, 2004; Magen, McFaul & Risse, 2009; Youngs, 2004...). Tassinari & Holm (2010) spreken in deze context van een spanning tussen enerzijds een *Mediterranean-as-civilization discourse*, waarbij de regio wordt benoemd in termen van gedeelde waarden, een culturele bakermat met een lange gedeelde geschiedenis, en een *Mediterranean-as-conflict discourse* waarbij de regio gezien wordt als één van permanent conflict, geteisterd door oorlog en constante botsingen (p. 7). Deze twee verschillende conceptualisering van de MPC's vragen verschillende uitgangspunten in het Europese beleid waartussen permanent conflict bestaat. Een eenzijdige focus op veiligheid of een afweging tussen waarden en belangen zou echter afbreuk doen aan de complexiteit van de euromediterrane relaties. Deze paper wil verder gaan dan de tegenstelling tussen de EU als normatieve actor en de EU als realpolitieke actor met een normatief sausje. Ook andere dingen, zoals de invloed die de EU heeft in het gebied en de gevoeligheden van de lokale context waarin er geopereerd wordt, kunnen de inhoud van Europese democratiepromotie immers beïnvloeden. In deze masterproef zal er dan ook meer naar de inhoud *an sich* gekeken worden, zonder uitspraken te doen of de EU nu als normatieve actor kan beschouwd worden of niet.

In de volgende twee secties wordt het Europese democratiseringsbeleid voor de Arabische Lente verder uitgewerkt. Eerst gaan we dieper in op het instrumentarium dat de EU ontwikkeld heeft sinds de institutionalisering van het beleid begin jaren 90. Daarna kijken we naar de inhoud van het beleid: wat verstaat de EU onder het promoten van democratie? Op welke deelaspecten van een democratisch bestel legde ze de nadruk in haar beleid?

1.2: De vormgeving van Europese democratiepromotie binnen het euromediterrane beleid

Het Europees democratiseringsbeleid ten opzichte van de MPC's wordt sinds begin jaren 90 vormgegeven door middel van verschillende opeenvolgende regionale *frameworks*¹. De eerste van zijn soort kwam er met de *Renewed Mediterranean Policy* (RMP). De aanleiding om de al bestaande economische relaties uit te breiden met een bescheiden politiek luik was hoofdzakelijk ingegeven vanuit veiligheidsdoelstellingen. Door de neoliberale conditionaliteiten binnen ontwikkelingssamenwerking in de loop van de jaren 80 kregen meer en meer landen het economisch moeilijk en werden ze hierdoor geconfronteerd met toenemende sociale onrust. Onder andere in de mediterrane landen was dit een voedingsbodem voor het ontstaan van een radicale islamitische oppositie die soms zelfs haar toevlucht zocht in terrorisme. Dit resulteerde in een groeiend gevoel van onveiligheid in vele Europese landen en een toenemende gelijkstelling van politieke islam met terrorisme. Een tekort aan welvaart en stabiliteit in de regio moest absoluut vermeden worden, want

¹ De jaren 90 moeten hier niet gezien worden als het begin van de relaties tussen de EU en de mediterrane landen in het algemeen. Voor de jaren 90 was er immers al sprake van een zekere economische samenwerking, maar hier kwam nog geen politiek luik aan te pas (Bicchi, 2007; Gomez, 2003; Tsoukalis, 1977).

dit zou ertoe leiden dat nog meer mensen hun toevlucht zouden zoeken tot een radicaal islamistisch gedachtegoed of dat ze zouden migreren richting Europa. De bestaande economische banden waren een te beperkt kader om deze nieuwe veiligheidsvraagstukken aan te pakken en er moest dan ook werk gemaakt worden van een uitbreiding en versterking van de bestaande euromediterrane relaties. Er werd getracht om een transregionale aanpak van deze problemen te creëren en voor het eerst werd een pril democratiseringsbeleid ingevoerd, dat zich beperkte tot samenwerking met verschillende CSO's. De RMP had echter al snel te maken met problemen zoals onderfinanciering en was dan ook weinig succesvol (Pace, 2002, p. 197).

Op initiatief van Spanje zou er midden jaren 90 een tweede poging komen om politieke, economische, culturele en sociale samenwerking te creëren in de domeinen waar beide partijen wederzijdse belangen bij hadden (Pace, 2002, p. 197). In 1995 werd op een euromediterrane conferentie in Barcelona het *Euro-Mediterranean Partnership* (EMP) of *Barcelona Process* opgericht. Met een structuur die opgebouwd werd rond drie centrale beleidskorven werd er onder andere een nieuwe impuls gegeven aan de bestaande bilaterale relaties via een nieuwe generatie van *Euro-mediterranean Association Agreements* (EMAA's). Dit werd aangevuld met een geheel nieuwe component, gericht op regionale coöperatie inzake politiek, cultuur en economie (Europese Unie, 2012, 8 februari; Van Hüllen, 2009, p.6). Democratiepromotie kwam zowel in de bilaterale als de regionale dimensie aan bod. Op bilateraal vlak werden democratie en mensenrechten in de EMAA's opgenomen als *essential elements*². Politieke dialoog werd hierin het voornaamste instrument om de *compliance* van de MPC's met deze democratie- en mensenrechtenclausules te bewerkstelligen. Ook op multilateraal vlak werd er hoofdzakelijk via politieke dialoog op verschillende niveaus gewerkt. Via regelmatige multilaterale conferenties moest ook langs deze weg hervormingen inzake democratisering, mensenrechten en goed bestuur afgedwongen worden. Financiële en technische ondersteuning hiervan gebeurde via leningen vanuit de Europese investeringsbank (EIB) en het regionale MEDA-programma, dat een specifieke tak bevatte voor democratiepromotie (*MEDA-democracy*). Dit zou in 2001 volledig geïntegreerd worden in het EIDHR (Gillespie, 2004).

Politieke dialoog was dus het instrument bij uitstek en conditionaliteiten waren er alleen in de vorm van de *suspension clause* bij de EMAA's, waarbij de EU kon overgaan tot het nemen van hardere maatregelen bij grove schendingen in het licht van de *essential elements*. In de praktijk gebeurde dit echter nauwelijks (Börzel & Risse, 2009, p. 20; Stahn & Van Hüllen, 2007).

² Deze *essential elements* clause geldt niet alleen voor de zuidelijke mediterrane partnerlanden. Sinds 1992 worden democratische en mensenrechtenclausules als *essential elements* beschouwd in elk handels- of samenwerkingsakkoord dat Europa afsluit en wordt er met meer dan honderd landen en regionale landengroepen een dialoog gevoerd in verband met democratisering en mensenrechten, weliswaar met een verschillende graad van formaliteit (Crawford, 2002; Hänggi, 2000).

Het EMP zou het dominante kader blijven voor euromediterrane relaties tot 2008. Onder impuls van toenmalig Frans presidentskandidaat Nicolas Sarkozy werd aan het sterk slabakkende EMP een nieuwe impuls gegeven via de oprichting van een *Union for the Mediterranean* (UfM). Een aantal nieuwigheden werden geïntroduceerd: het covoorzitterschap met de MPC's, de institutionalisering van meetings tussen de betrokken staats- en regeringsleiders en de creatie van een secretariaat. Buiten deze aanpassingen bleef de fundamentele structuur en setting van het EMP grotendeels ongewijzigd (Bicchi, 2011, pp. 3-4). Inzake democratisering en mensenrechten zou het nieuwe initiatief eerder een verzwakking dan een versterking van het bestaande beleid betekenen. De UfM wordt in dit opzicht gezien als een meer pragmatisch en gedepolitiseerd afkooksel van het EMP waarbij het verbeteren van de politieke situatie in de regio volledig naar de achtergrond verdween (Tassinari & Holm, 2010).

Parallel met deze regionale *frameworks* voor euromediterrane relaties kwam de EU in 2002 opzetten met een nieuwe structuur: het Europees nabuurschapsbeleid (ENP). Met als doel een volwaardig alternatief te zijn voor toetreding, institutionaliseerde het ENP zowel de relaties met de Centraal en Oost-Europese regio als de zuidelijke mediterrane landen. In tegenstelling tot het EMP, was het nabuurschap van in het begin bedoeld als een puur bilaterale constructie (Smith, 2005). Vanuit het oogpunt van stabiliteit werden er bij het ENP naast economische samenwerking ook politieke waarden betrokken bij de verschillende *Partnership and Cooperation Agreements*³ (PCA's) (Börzel & Risse, 2004). Elk land heeft binnen het nabuurschapsbeleid haar eigen actieplan, waarin ook aan democratie en mensenrechten een hoofdstuk gewijd wordt. Via politieke dialoog binnen een *sub-committee meeting* wordt de stand van zaken en vooruitgang inzake deze twee onderwerpen bekeken, geëvalueerd en bediscussieerd (Europese Commissie, 2007, p. 15). Vanaf 2007 werd aan het nabuurschapsbeleid een thematische budgetlijn toegevoegd voor alle landen die onder deze structuur vallen: *het European Neighbourhood and Partnership instrument* (ENPI). Dit nieuw fonds verving ook oude geografische budgetlijnen zoals TACIS en MEDA (Börzel & Risse, 2009). Parallel met het Europees uitbreidingsbeleid (uitbreiding op voorwaarde van democratisering als deel van de Kopenhagen-criteria) wordt hier ook expliciet gebruik gemaakt van positieve conditionaliteit, met als enige verschil dat de wortel van uitbreiding bij deze structuur ontbreekt⁴.

Aanvullend op het promoten van democratie en mensenrechten binnen ENP en EMP is er ook een globaal fonds dat speciaal voor deze doeleinden werd opgericht: het *European Initiative for Democracy and Human Rights* (EIDHR). Het unieke aspect van dit fonds is dat het de mogelijkheid

³ In tegenstelling tot de EMAA's bevatten de PCA's tot 2007 geen *suspension clause*. Bij het invoeren van het ENPI werden deze echter toegevoegd (Börzel & Risse, 2009).

⁴ Hierdoor wordt door sommige auteurs de mogelijkheid van de EU om derde staten naar haar wil te hervormen in vraag gesteld (zie Freyburg et al., 2009; Schimmelfennig & Scholtz, 2008).

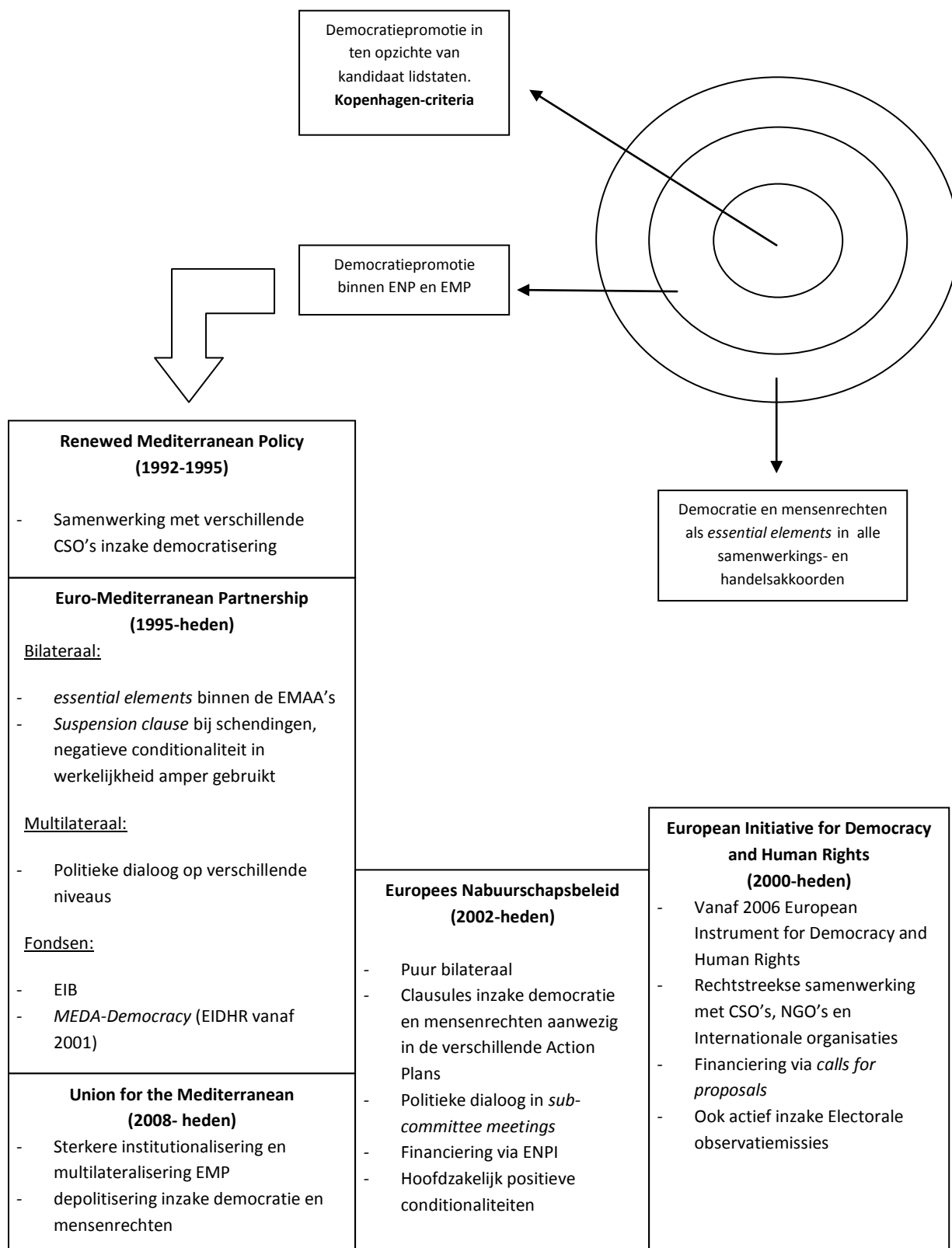
biedt om nationale overheden te omzeilen en rechtstreeks samen te werken met NGO's, CSO's en internationale organisaties. Op die manier kan het EIDHR zijn werk blijven doen, zelfs als de officiële diplomatieke relaties opgeschort of verstoord zijn (Börzel & Risse, 2009, p. 22). EIDHR betekende ook een vernieuwing inzake financieringsmethoden. Onder *MEDA-democracy* werd de allocatie van het budget enkel en alleen bepaald door de applicaties van CSO's in partnerlanden. Wat er gefinancierd werd, hing dus volledig af van de CSO's in de MPC's. Onder EIDHR wordt er ook gewerkt met projecten die door de EU zelf ontwikkeld worden. Via *calls for proposals* worden er nog steeds projecten van lokale CSO's gefinancierd, maar de EU bepaalt nu op voorhand wat de prioriteiten van haar beleid zijn. Op deze manier kan ze haar financiering meer afstemmen op haar visie op democratisering in de MPC's (Reynaert, 2011, p. 631). Als laatste moet in dit rijtje ook de *Governance Facility* genoemd worden, dat opgericht werd als een additioneel fonds om hervormingen inzake democratisering en goed bestuur in partnerlanden verder te ondersteunen (Europese Unie, 2008).

Op basis van al het voorgaande kunnen we de algemene tendensen in het Europese instrumentarium voor het promoten van democratie en mensenrechten uittekenen. De brede vormgeving hiervan moet gevisualiseerd worden als een systeem van concentrische cirkels dat een globale 'normatieve' strategie weergeeft. In de eerste plaats worden democratie en mensenrechten vooropgezet in het beleid van Europa ten opzichte van kandidaat-lidstaten via de Kopenhagen-criteria. Daarnaast integreert de EU diezelfde waarden in haar beleid ten opzichte van haar oostelijke en zuidelijke burens, via het nabuurschapsbeleid (bilateraal) en het EMP/UfM (bilateraal en multilateraal). Bicchi (2011) stelt in deze context dat het multilaterale aspect van EMP/UfM almaar meer aan relevantie heeft ingeboet ten koste van bilaterale relaties, hoofdzakelijk binnen het nabuurschap (p. 5). Daarbuiten neemt Europa ook democratie en mensenrechten op als *essential elements* in al haar samenwerkings- en handelsakkoorden met derde staten en regio's.

Youngs (2008) spreekt van drie pijlers in de Europese democratiepromotie. De eerste (en meteen ook meest frappante) pijler is het gebruik van positieve *incentives* om democratische hervormingen te stimuleren. De EU voert haar democratiseringsagenda door via softe instrumenten zoals overtuiging, dialoog, capaciteitsopbouw en socialisering. Het gebruik van deze softe instrumenten om democratische hervormingen te stimuleren, wordt in de literatuur ook wel samengebracht onder de aparte noemer *democracy assistance*. Voor deze vorm van democratie-opbouw is echter expliciete steun of toestemming van de partnerlanden vereist, wat vaak problematisch was bij de autoritaire regimes van voor het begin van de Arabische Lente (Huber, 2008; Stahn & Van Hüllen, 2007; Van Hüllen, 2004, p. 8; Youngs, 2002). Ten tweede gebruikt Europa ook punctuele vormen van negatieve conditionaliteit en/of diplomatieke druk bij ernstige inbreuken op haar democratiseringsagenda. Deze vorm wordt formeel echter wel beschreven (zoals bij de *suspension clauses*), maar zelden of nooit in

de praktijk gebracht. Ten derde wordt er gewerkt via diverse financieringsprogramma's om de normatieve waarden die Europa wil uitdragen, financieel te ondersteunen. Deze staan ofwel volledig in het teken van deze objectieven (zoals EIDHR), ofwel zijn het bredere – en vaak thematische – instrumenten waarbinnen democratie en mensenrechten *gemainstreamd* worden (zoals ENPI voor het nabuurschap en IPA voor uitbreiding). Financiering werd afhankelijk gemaakt van *compliance* met de Europese doelstellingen inzake democratie en mensenrechten, wat kan gezien worden als een extra vorm van negatieve conditionaliteit (Börzel & Risse, 2009, p. 27). Voor de volledigheid moet hier ook een vierde pijler aan toegevoegd worden, namelijk het sturen van electorale observatiemissies door de EEAS om fraude, geweld en intimidatie bij verkiezingen tegen te gaan (Europese Unie, 2013, 5 februari). Dit is één van de meer 'zichtbare' vormen van democratiepromotie, maar gebeurt uitsluitend op uitnodiging van het land in kwestie zelf (Meyer-Resende, 2006).

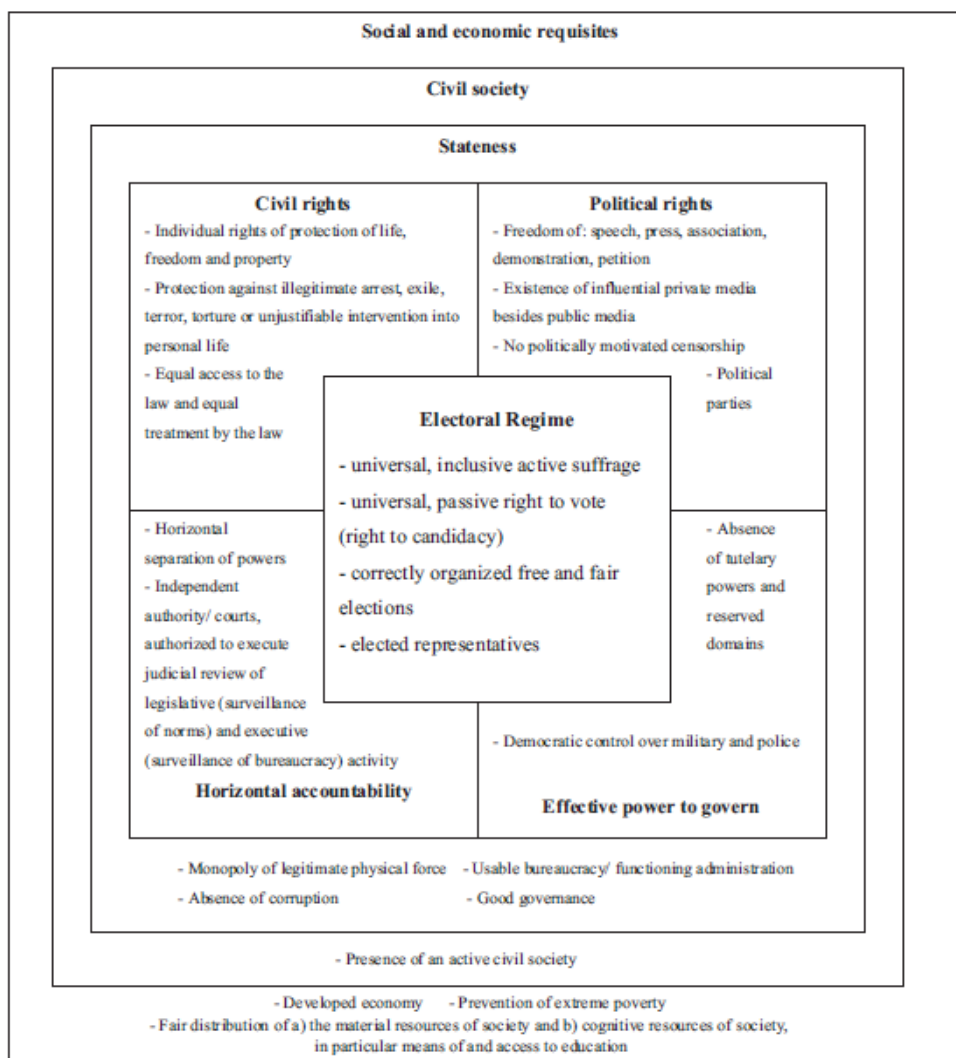
Democratiepromotie binnen het Europees extern beleid: vormgeving

1.3 De inhoud van Europese democratiepromotie binnen het euromediterrane beleid: model & hypothesen

1.3.1: Embedded democracy binnen een Arabische context: een contradictio in terminis?

Binnen de stroming in de literatuur die zich bezighoudt met de analyse van het Europese buitenlands beleid, is een vaak gehoorde kritiek dat de EU wel zegt op welke manier ze beleid voert, maar dat de concrete invulling van de achterliggende strategie vaak te wensen overlaat (zie hiervoor bijvoorbeeld Biscop, 2012). Bij het promoten van democratie en mensenrechten is dit niet anders. De EU heeft een grote *toolbox* om deze waarden uit te dragen, maar specificeert weinig of nooit wat ze er exact onder verstaat. Deze vaststelling wordt door sommigen geïnterpreteerd als het bewijs dat de EU niet echt geïnteresseerd is in het verspreiden van democratische waarden, maar haar democratiseringsbeleid gebruikt als normatief vehikel dat een meer realpolitieke agenda, met als doel het behartigen van eigen belangen, moet verbergen. Er is in dit opzicht al veel geschreven over het *stability-democracy* dilemma dat de Europese inspanningen ten opzichte van de MPC's ondermijnde (cf. supra), maar meer alomvattende studies over de kenmerken van de Europese inspanningen in de verschillende deelregimes van een democratisch bestel zijn dunner gezaaid. Deze paper probeert dan ook een bredere analyse uit te werken van de inhoud van het Europese democratiseringsbeleid en de invloed van de Arabische Lente hierop. Eerst en vooral beginnen we met op basis van de literatuur een overzicht te maken van de inhoud van het beleid voor de Arabische Lente. Dit doen we op basis van volgend model van Merkel (2004), aangepast door Orbie en Wetzel (2011a):

Dit analysekader werd om twee redenen gekozen. Eerst en vooral geeft het een gedetailleerd en volledig overzicht van de kenmerken van de verschillende deelregimes, wat het beter mogelijk maakt om de Europese invulling ervan vóór de Arabische Lente hieraan op te hangen en zo accuraat mogelijke hypothesen op te stellen (wat de analyse uiteraard ten goede komt). Ten tweede geeft het model naast de kernelementen van een democratisch bestel ook de externe condities weer die nodig zijn om een stabiele democratie op te bouwen, wat een analyse op basis van een bredere conceptualisering van het begrip democratie toelaat. Merkel (2004) benoemt deze brede conceptualisering zelf als *embedded democracy* en definieert dit als volgt:

The concept of embedded democracy follows the idea that stable constitutional democracies are embedded in two ways. Internally, the specific interdependence/independence of the different partial regimes of a democracy secures its normative and functional existence. Externally, these partial regimes are embedded in spheres of enabling conditions for democracy that protect it from outer as well as inner shocks and destabilizing tendencies. (p. 36)

Het zou echter wetenschappelijk onjuist zijn om dit model blind toe te passen op de democratische transitie in Egypte. Een democratie is immers geen vaststaand concept, maar wordt grotendeels bepaald door de cultuur waarin ze tot stand komt. Ook Sadiki (2000) maakt dit punt. Hij stelt dat de projectie van westerse modellen van democratisering op Arabische democratische transities (zoals die in Egypte) nooit volledig correct kan zijn, tenzij deze worden aangevuld met een eigen binnenlandspolitieke argumentatie en verklaringen voor politieke fenomenen en realiteiten. Om Arabische democratische ontwikkelingen op een afdoende manier te beschrijven, pleit hij dan ook voor een dialectisch proces tussen westerse en oosterse democratische modellen om zo te komen tot een *cross-cultural*-model (p. 72). Aangezien er geen kant-en-klaar model bestaat van Arabische democratie, is het opmaken van zo'n model niet evident. Desondanks gaan we toch proberen om op basis van bestaande inzichten omtrent dit onderwerp een aantal elementen toe te voegen aan het model van Merkel. Op deze manier kunnen we een bijdrage leveren tot de literatuur omtrent *embedded democracy* en kan er bij de analyse van Europese democratiepromotie ook rekening gehouden worden met de gevoeligheid van het aangepaste Europese beleid voor de context waarin deze geïmplementeerd wordt.

Een eerste opmerking die gemaakt moet worden, is de moeilijke relatie die democratie traditioneel heeft met de Arabische context. De schijnbare immuniteit van de Arabische landen voor democratisering deed sommigen besluiten dat beiden niet verzoenbaar waren, wat binnen de literatuur als Arabisch exceptionalisme wordt benoemd. Verschillende oorzaken worden hiervoor aangeduid. Zo schoof Huntington in *The Third Wave* de zogenaamde *oil curse* als belangrijkste oorzaak naar voor. Door olie-inkomsten werd de staat amper verplicht om belastingen te heffen, waardoor het volk dan ook minder reden had om representatie te vragen. *No taxation without representation* werd *no representation without taxation*. Een tweede gevolg van deze olie-inkomsten was de mogelijkheid voor de olierijke staten om een sterk veiligheids- en politieapparaat op de been te brengen (de zogenaamde *mukhabarat state*), om zo eventuele tegenstand de kop in te drukken (Huntington aangehaald in Diamond, 2010, p. 98; Sadiki, 2000, p. 87). Anderen bedienden zich van een culturele argumentatie en stelden simpelweg dat democratie binnen een islamitisch *framework* een irrelevant concept is. De afwezigheid van democratie is volgens deze strekking te wijten aan de regressieve en autoritaire axioma's van de islam als een geloofssysteem en als model voor sociale organisatie (Cavatorta & Volpi, 2007, p. 1). Sadiki weerlegt dit en argumenteert dat deze stelling ingebed is in een historisch negatieve attitude van de Europese en Angelsaksische cultuur ten opzichte van de Arabische- en islamcultuur (p. 72). Deze werd het laatste decennium nog versterkt door de perceptie van politieke islam als vijand nummer één van het westen na 9/11.

Ook in deze paper gaan we er vanuit dat Islam en de Arabische context als geheel niet incompatibel zijn met democratie. Zo blijkt bijvoorbeeld uit verschillende peilingen van de laatste tien jaar dat de

publieke opinie in Arabische landen een democratische staatsinrichting wel degelijk genegen is. Alhoewel ze het concept democratie over het algemeen op een meer religieuze manier invullen, worden fundamentele vrijheden (godsdienst, meningsuiting...) wel degelijk onderschreven door de meerderheid van moslims (Coolsaet, 2012; Jamal, Robbins & Tessler, 2012). Het sterkste bewijs is echter de Arabische Lente zelf, waarin de roep om democratisering niet te ontkennen viel en sommigen al aanzette om van een vierde democratisering golf te spreken. Wat echter zeker niet uit het oog mag verloren worden, is het feit dat deze opstanden in de eerste plaats het werk waren van gesecculariseerde jongeren die liberale waarden vooropstelden. Het was dus geen revolutie die gedragen werd door politieke islam. De belangrijkste eisen van deze jongeren waren vrijheid, sociale rechtvaardigheid, gelijkheid en brood, wat niet veel verschilt van de basiswaarden van een liberale democratie (Dunne & Radwan, 2013, p. 14). Desondanks zien we dat de eerste democratische verkiezingen in onder andere Egypte islamistische actoren aan de macht hebben gebracht. De realiteit gebiedt ons dan ook om noties van islam mee in rekening te brengen in ons democratisch model.

Wat zijn nu enkele lokale elementen die relevant kunnen zijn wanneer we spreken over Arabische democratie? Een eerste punt is het belang dat gehecht wordt aan de moraliteit van de economie. De Koran schrijft immers voor dat mensen geld moeten uitgeven op een manier die compatibel is met hun geloof (*to spend in God's way of infaq fi sabil Allah*). De uiteindelijke economische verdeling moet van die aard zijn dat het de onderwerping aan God faciliteert en niet bemoeilijkt. Zo wordt te grote rijkdom (gezien de te grote afleiding door geld) en te grote armoede (gezien de primaire focus op overleven) problematisch volgens de Islam. Er wordt in dit opzicht ook zeer veel belang gehecht aan sociale rechtvaardigheid, waarbij het welzijn van de gemeenschap of *Umma* het allerhoogste goed is. Deze morele interpretatie van de economie kan botsen met het neoliberale beleid waar sommige internationale instellingen voor staan. Als deze de ongelijkheid binnen de samenleving uitdiepen (zoals de structurele aanpassingsprogramma's van het IMF in de jaren 80 deden), worden ze gezien als moreel onaanvaardbaar (Sadiki, 2000, pp. 75-76).

Op basis van het voorgaande is er reden om te geloven dat er binnen een Arabische democratie meer staatsinvasie zou zijn binnen de economie om het welzijn van de *Umma* te garanderen en de negatieve effecten van een geliberaliseerde markt af te vlakken. Dit doet sterk denken aan de verzorgingsstaat en de sociale democratie zoals ook het Westen deze kent. Het volk wil in de eerste plaats brood en de staat krijgt de functie om dit te faciliteren. Sadiki labelt dit principe als *democracy of bread* of *dimuqrātiyyat al-khubz*, waarin de socio-economische basis van de politieke macht als belangrijkste bron van legitimiteit wordt aanzien. Zodra deze functie door de staat onvoldoende uitgevoerd wordt, valt haar steun bij de basis weg en komt het in de problemen. Economische malaise leidt volgens hem tot broodopstanden of *intifādāt al-khubz*. In zijn paper haalt hij het

voorbeeld aan van de opstanden in Algerije en Jordanië eind jaren 80, waar deze broodopstanden politiseerden en overgingen in een opstand voor fundamentele rechten (pp. 79-84). De parallellen met de Arabische Lente zijn frappant, aangezien ook hier de slechte economische situatie de opstanden aanwakkerde, waarna deze politiseerden.

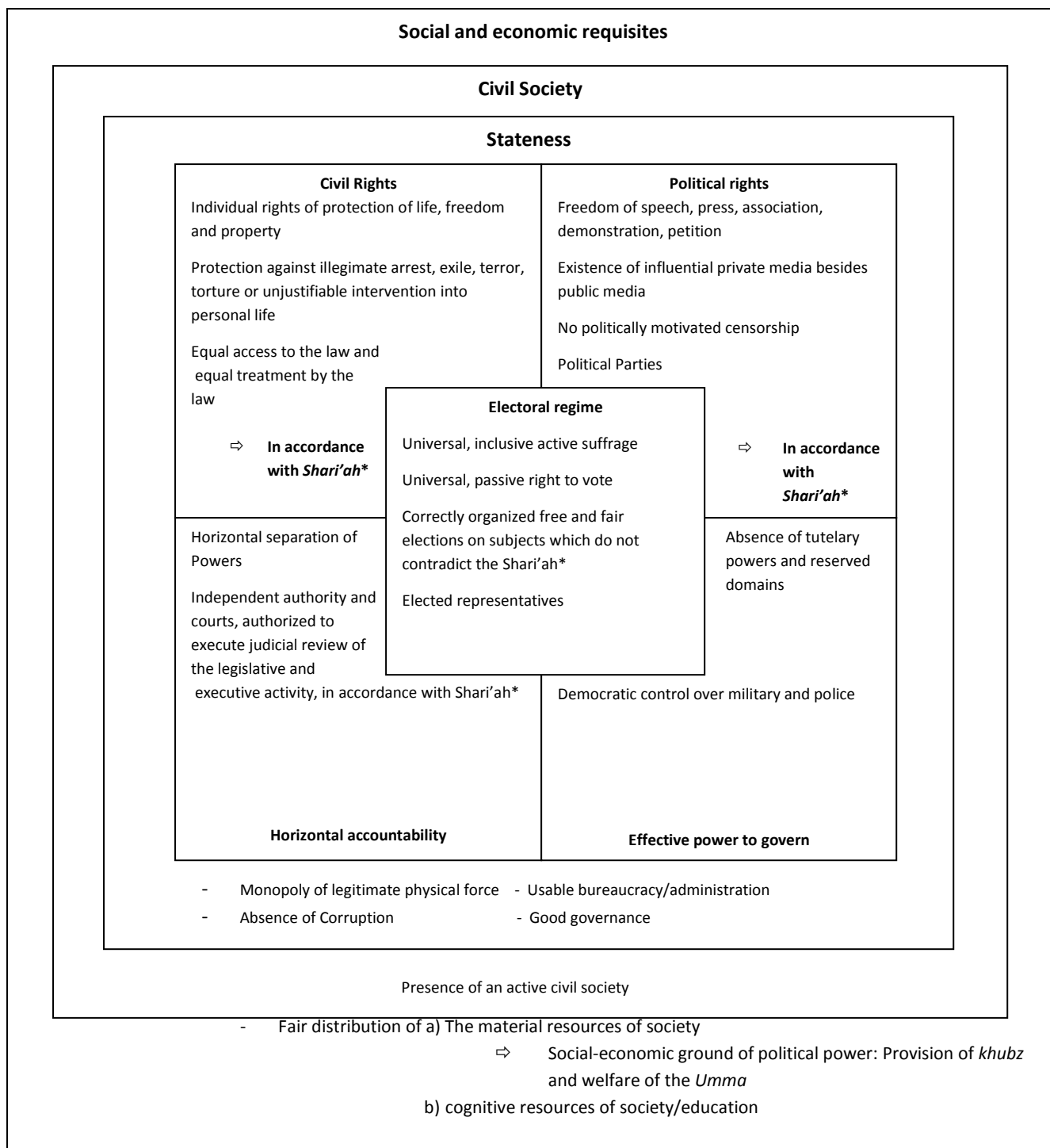
Op politiek vlak zijn volgens Dunne & Radwan (2013) de islamistische en de liberale ideologie geconvergeerd in die zin dat ze beiden het belang van democratische instituties en de rechtsstaat erkennen. Het grote verschil tussen beiden is echter de islamistische opvatting van de staat als de motor achter sociale verandering. Rechten die bij ons vanzelfsprekend zijn binnen de context van een liberale democratie (vrouwenrechten, gelijkheid van godsdienst, vrijheid van meningsuiting) worden door hen binnen het kader van de shari'ah geplaatst en zijn hierdoor anders en minder absoluut. Zo is homoseksualiteit binnen een westers democratisch model deel van de keuzevrijheid van de mens, terwijl dit binnen het kader van de shari'ah per definitie problematisch wordt. Er wordt dan ook een visie gehanteerd van een meer intrusieve staat dan gangbaar is in de westerse opvatting van democratie (p. 14). In deze zin leidt de shari'ah eerder tot een ander soort democratie dan tot een klimaat waarin elke vorm van democratie onmogelijk gemaakt wordt. Bhutto (2009) wijst er ook op dat de Shari'ah geen statische doctrine is, maar altijd een interpretatie van de islam. Hierdoor zijn verschillende versies mogelijk. Er is echter wel een universele basis die stelt dat rechtvaardigheid en gelijkheid de primaire focus moeten zijn van een samenleving, iets wat ook aan de basis ligt van liberale democratie. De Shari'ah wordt pas problematisch voor een democratie wanneer deze wordt geïnterpreteerd op basis van een fundamentalistische interpretatie van de Koran, de zogenaamde *Hadith*. Deze hanteren immers strikte parameters hoe de Shari'ah moet geïmplementeerd worden, wat de samenleving in zijn geheel bindt aan statische regels en zo sociale vooruitgang blokkeert (pp. 63-65). De Shari'ah moet dan ook eerder opgevat worden als de formele erkenning van de sociale rol van de staat dan als een set van statische axioma's die moeten toegepast worden op de samenleving (Provencher, 2011, p. 17). Butto verwoordt dit zelf als volgt: "*Sharia is not an end but rather a means to justice or equality or principles that have been laid down*" (Butto aangehaald in Provencher, 2011). De islam laat dus ruimte voor een interpretatie van de Shari'ah die te rijmen valt met het principe van een democratie, maar zelf enkele accenten legt conform haar eigen basiswaarden.

Ook op het vlak van verkiezingen speelt de Shari'ah een rol. Het grote verschil met een liberale democratie is volgens Shuriye (2012) dat het doel van de stemming in overeenstemming moet zijn met de waarden volgens de Shari'ah. Als de verkiezing een volgens de Shari'ah verboden of *haram* actie betreft, is deze op basis daarvan illegaal. Dit doet echter sterk denken aan de Shari'ah als doctrine die vooruitgang blokkeert, wat Butto onverzoenbaar vindt met het concept van democratie (cf. supra). Vanuit dit mechanisme liggen de waarden in de samenleving vast volgens de wetten van

de Shari'ah, waardoor debat over deze waarden als motor van sociale vooruitgang uitgeschakeld wordt. Shuriye nuanceert deze stelling echter: zolang de verschillende partijen de basiswaarden van democratie respecteren, kan een democratie bestaan. Aangezien de grondbeginselen van de Shari'ah deze basiswaarden niet tegenspreken, is een democratie dus niet incompatibel met deze beperking (pp. 4-5). Het moet echter ook hier gezegd dat het noodzakelijk is dat de Shari'ah opgevat wordt als een dynamische interpretatie van de Koran. Als deze voor debat vatbaar is, kan de verandering in de interpretatie van de Shari'ah zelf sociale vooruitgang mogelijk maken, aangezien de parameters waaraan maatschappelijk debat onderworpen wordt zelf evolueren. Zodra deze niet vatbaar is voor discussie, wordt maatschappelijk debat en bij uitbreiding democratie, een moeilijk gegeven.

Samenvattend kunnen we zeggen dat vele waarden die een liberale democratie typeren niet per se incompatibel zijn met islam en de Arabische cultuur. Binnen de literatuur die ook deze denkoefening maakt, is er echter evidentie te vinden voor beperkte economische en politieke verschillen. Op economisch vlak is vooral de sociaal-economische basis van politieke macht sterker uitgesproken dan in een westers model van liberale democratie. De zogenaamde *moral economy* wordt hoog in het vaandel gedragen in functie van het welzijn van de *Umma*. Het faciliteren van sociale gelijkheid, economische stabiliteit en armoedebestrijding zijn de belangrijkste functies van de staat. Op politiek vlak worden fundamentele rechten en het electorale proces binnen het kader van de Shari'ah geplaatst, waardoor deze minder absoluut zijn dan in de westerse opvatting. Er is bewijs te vinden voor een meer intrusieve staat op basis van de Shari'ah, maar dit hoeft niet incompatibel te zijn met democratische waarden. Dit op voorwaarde dat de Shari'ah opgevat wordt als een dynamische interpretatie van de islam en als erkenning van het belang van gelijkheid en rechtvaardigheid, in plaats van een statische doctrine die vaste leefregels voorschrijft voor burger en staat.

Als we het model van Merkel aanpassen op basis van deze bevindingen, ziet dit er zo uit:

* Shari'ah as a dynamic interpretation of the Quran instead of a static doctrine providing a set of rules which are not open for discussion on the level of society.

1.3.2: Toepassing op Europese democratiepromotie en hypothesen

Wat zijn nu de kenmerken van de Europese democratiepromotie ten opzichte van de MPC's voor het begin van de Arabische Lente? We proberen aan de hand van de bestaande literatuur zo goed mogelijk het beleid in de verschillende deeldomeinen samen te vatten. De bestaande literatuur gaat er echter vanuit dat de EU in haar democratiepromotie, ongeacht de context waarin er geopereerd wordt, in essentie vertrekt vanuit een model van liberale democratie. Alhoewel er op basis van strategische belangen, medewerking vanuit de betrokken staten wel variatie kan bestaan in het model dat gepromoot wordt, blijft liberale democratie echter het *leitmotiv* (zie hiervoor bijvoorbeeld Orbie & Wetzels, 2011b, pp. 720-721). Om de inhoud van Europese democratiepromotie af te wegen ten opzichte van het aangepaste model van *embedded democracy* dat hierboven samengesteld werd, zal er op het einde een extra hypothese toegevoegd worden om de gevoeligheid van Europese democratiepromotie voor de lokale context te incorporeren in het onderzoek. Deze afweging zal zowel beschrijvend (is de inhoud van democratiepromotie aangepast aan de lokale context?) als normatief (hoe zou de democratiepromotie moeten verlopen in deze lokale context?) gemaakt worden.

1.3.2.1 Externe dimensie

De staat, markt en civiele maatschappij zijn als externe componenten niet rechtstreeks gerelateerd aan een democratie, maar zijn wel belangrijk inzake de ontwikkeling ervan en om deze te beschermen tegen eventuele schokken en destabilisering (Orbie & Wetzels, 2012, p. 3). Zo kunnen ze de kwaliteit van een democratie beïnvloeden, maar zijn ze geen kerncomponenten ervan. Zijderveld (aangehaald in Reynaert, 2011) spreekt van een democratische driehoek, die parallel loopt met een ideologische driehoek (liberalisme, socialisme, conservatisme) waarbij elke ideologie de nadruk legt op een ander hoekpunt.

Sociaal-economische voorwaarden:

De socio-economische dimensie gaat uit van een verband tussen welvaart enerzijds en de mogelijkheid voor een samenleving om een democratisch bestel te ontwikkelen en te behouden anderzijds. Deze relatie is stabiel bevonden, maar wordt door Merkel (2004) op twee manieren genuanceerd. Eerst en vooral wijst hij erop dat economische welvaart en voorspoed geen voldoende voorwaarde zijn voor een democratie. Ten tweede wijst hij er in deze context ook op dat een te hoge mate van economische ongelijkheid politieke ongelijkheid in de hand kan werken en het democratisch gehalte van een samenleving zo kan ondermijnen (p. 44).

Deze conditie kreeg meteen heel wat aandacht in de literatuur. Youngs (2004) levert in deze context kritiek dat Europa haar definitie van ‘democratie’ zeer breed maakt en de budgetten dat hiervoor zijn voorzien dan ook weinig bijdragen tot echte democratisering. Hij schuift daarbij voorbeelden naar voor zoals het financieren van kleine en middelgrote ondernemingen, culturele samenwerking (via bijvoorbeeld de Anna Lindh Foundation), dienstverlening op het vlak van milieu, klimaat, migratie en veiligheid (p. 114). Europa legt de link tussen deze activiteiten en democratisering, maar specificeert niet hoe deze juist tot democratisering bijdragen. Het meest van al wijst hij echter op de economische vooruitgang van het Europese beleid en de daarbij horende overtuiging dat economische vooruitgang meteen ook garant staat voor politieke hervormingen. In tegenstelling tot de inzichten van Merkel lijkt het er dus op dat Europa in zekere zin economische welvaart wel zag als voldoende voorwaarde voor democratisering. Joffé (2005) kadert dit binnen de *Washington Consensus* waarvan ook Europa sterk doordrongen was. Exportgeoriënteerde groei, het verwijderen van tarifaire barrières en het aantrekken van buitenlandse investeringen (FDI's) werden gezien als wondermiddelen om onderontwikkeling en politieke stilstand tegen te gaan. Ook andere auteurs merken deze brede en hoofdzakelijk economische conceptualisering van het begrip democratie op door de EU (zie bijvoorbeeld Amirah-Fernandez & Menendez, 2009 & Reynaert, 2011). Euromediterrane samenwerking benadrukte op een onevenwichtige manier het doorvoeren van economische hervormingen, ten nadele van meer politieke *issues*. Ook de financiële stromen werden hoofdzakelijk ingezet voor deze doeleinden. Zoals we hierboven al poneerden, kan een te grote focus op liberalisering van de economie echter contraproductief werken in een Arabische context wanneer dit niet gepaard gaat met een sterke sociale pijler die gelijkheid garandeert.

Liberalisering en het opengooien van de markt hebben natuurlijk ook voordelen voor de EU zelf. Zo is bijvoorbeeld het nastreven van een euromediterrane vrijhandelszone (MEFTA) sinds het EMP in 1995 een vooraanstaand Europees beleidsobjectief, maar bleef de EU de eerste jaren sterk protectionistisch in een aantal sectoren die vooral voor de MPC's voordelig konden zijn, zoals landbouw en textiel. Volledige toegang voor MPC's tot de Europese markt werd op de lange baan geschoven en ook vrij verkeer van werknemers werd liefst gemedan (Amirah-Fernandez & Menendez, 2009). Verder werd ook onderwijs ondersteund door Europa, maar alleen in de vorm van het ondersteunen van het al bestaande onderwijsbeleid van de respectievelijke regimes (Youngs, 2006).

Civiele maatschappij

De aanwezigheid van een actieve civiele maatschappij wordt algemeen erkend als een noodzakelijke voorwaarde voor een goed functionerende democratie. Aan de civiele maatschappij worden binnen een democratie verschillende functies toegeschreven: het dient als een tegengewicht voor de macht van de staat en beschermt de negatieve vrijheidsrechten van het individu, het optimaliseert politieke

participatie via het organiseren van de aggregatie en representatie van belangen, het zijn leerscholen waarin de burger gesocialiseerd wordt in het uitoefenen van zijn democratische functie en zorgt voor een publieke sfeer waarin zelfreflectie plaatsvindt en nieuwe democratische ontwikkelingen kunnen opborrelen (Jamal, 2012, p. 12; Merkel, 2004, pp. 45-47).

Ook de Europese activiteit in dit deeldomein krijgt heel wat aandacht in de literatuur. Via EIDHR was (en is) Europa in staat om overheden te omzeilen en rechtstreeks CSO's te steunen (cf. supra). Deze *bottom-up* aanpak is ook altijd sterk geprefereerd geweest door Europa zelf, maar de realiteit kwam ook hier niet overeen met de sterke retoriek. Gillespie (2004) stelt dat de EU, ondanks het opzet van EIDHR, zich beperkte tot CSO's die door de officiële instanties als zodanig erkend werden, waardoor vele organisaties uit de boot vielen. De financiering werd ook streng gecontroleerd door de regimes, waardoor organisaties die door de staat zelf als bedreigend ervaren werden niet in aanmerking kwamen voor Europese steun. Op die manier werd de doelstelling van EIDHR sterk ondermijnd. Vaak ging financiering dan ook naar vrouwen- of jeugdorganisaties die zich richtten op mensenrechten, geen echte agenda hadden inzake democratisering en bij gevolg geen echte bedreiging vormden voor het regime. Meer controversiële organisaties die niet erkend werden door de staat, vaak als het gevolg van openlijke prodemocratische standpunten, werden door Europa niet gesteund (Bicchi, 2009). Omwille van tegenstand van het regime (en vrouwenorganisaties) werden ook islamistische organisaties niet gefinancierd, zelfs als deze gematigde standpunten innamen. Hierbij moet echter ook gezegd moet worden dat de EU zelf ook wantrouwig tegenover deze organisaties stond, uit angst voor eventuele instabiliteit en vanuit ideologische overwegingen⁵ (Amirah-Fernandez & Menendez, 2009; Youngs, 2006).

Ten tweede wijst de literatuur ook hier op een neoliberale inslag van het beleid. Civiele organisaties werden door de EU gezien als een instrument om corruptie te bestrijden en effectiviteit te verhogen. De expertise van sommige CSO's kon bijvoorbeeld het gebrek hieraan bij publieke administratie compenseren (Börzel, 2009, p. 29). Reynaert (2011) stelt dat de EU vooral CSO's promoveerde die het bestrijden van corruptie en het nastreven van goed bestuur als maatschappelijke prioriteiten naar voren schoven die door de staat moesten aangepakt worden. CSO's die meer sociale problemen aankaartten werden daarentegen minder gesteund door Europese initiatieven. Het voorzien van publieke goederen werd niet gezien als prioritair voor de staat en deze functie werd overgenomen door islamitisch geïnspireerde organisaties (pp. 633-634).

⁵ Binnen de derde korf van het EMP (culturele samenwerking) was er wel een *multi-level dialogue* voorzien met islamitische actoren, maar dit is door het post 9/11-veiligheidsdiscours nooit concreet uitgewerkt (Silvestri, 2005).

Stateness

Een moderne staat is een onontbeerlijk gegeven voor een goed functionerende democratie en heeft twee basisfuncties: eerst en vooral moet ze het monopolie op het gebruik van fysiek geweld nastreven en ten tweede moet er sprake zijn van een goed functionerende administratie. Deze twee functies geven de staat *'the effective capacity to command, regulate, and extract'* (Linz & Stefan aangehaald in Orbie & Wetzel, 2011, p. 576).

Ook hier zien we in de eerste plaats dat de EU een neoliberal geïnspireerde visie had op het functioneren van de staat. In de retoriek en de *Country Strategy Papers* (CSP's) met betrekking tot de verschillende MPC's, vertaalde deze economische vooringenomenheid zich in een sterke nadruk op goed bestuur. Alhoewel Europa dit concept zelf invulde als zijnde een brede term waarin ook respect voor democratie, mensenrechten en de rechtsstaat een prominente plaats kregen, werd het begrip in de praktijk herleid tot het nastreven van een effectievere publieke administratie en het bestrijden van corruptie en fraude. *Good governance*, hoewel op papier breed ingevuld, werd dus in de praktijk een instrument om de vrije marktwerking in de MPC's te optimaliseren, competitiviteit te versterken en bedrijven aan te trekken (Reynaert, 2011, p. 628).

Ook de veiligheidsagenda beïnvloedde sterk de Europese visie op de staatsvorm in de MPC's. De post 9/11-agenda creëerde een sterkere aandacht voor veiligheidsissues zoals internationale migratie, terrorisme, mensensmokkel, drugstrafiek ... (zie infra). In haar post 9/11-agenda probeerde de EU hoofdzakelijk bepaalde componenten van het Europese beleid inzake Binnenlandse Zaken en Justitie te externaliseren richting de MPC's, om op deze manier het antiterrorismebeleid in het gebied te versterken en het veiligheidsbeleid van beide partijen beter op elkaar af te stemmen (Hadaddi, 2004; Joffé, 2008). *Security sector reform* (SSR) was hoofdzakelijk gericht op objectieven die in het belang waren van Europa zelf, zoals bijvoorbeeld strengere grenscontroles om migratie tegen te gaan (Youngs, 2004, 2006). Kunz (2012) wijst in dit opzicht op het uitoefenen van productieve macht door Europa, waarbij ze via haar discours MPC's Europese veiligheidsproblemen 'aanpraat' en ze socialiseert als partnerlanden in de aanpak van deze problematiek. Joffé (2008) labelt dit proces als zijnde *externalisation-in-reverse* waarbij de MPC's zelf bij de EU aankloppen om partnerschappen inzake antiterrorisme en het bestrijden van islamitisch geïnspireerd geweld aan te gaan (p. 155).

1.3.2.2 Interne dimensie

Merkel (2004) onderscheidt in deze dimensie vijf deelregimes die wederzijds verbonden zijn en elkaar in balans houden. Deze vijf deelregimes en hun wederzijdse interactie zijn volgens hem de kern van het democratische systeem en zijn zodanig geconstrueerd dat de dominantie van één van de regimes bemoeilijkt wordt. Op die manier worden spanningen binnen het democratisch bestel (op basis van potentiële conflictbronnen zoals macht) zoveel mogelijk vermeden (p. 43).

Civiele/politieke rechten

Hierboven zagen we al met betrekking tot de civiele maatschappij dat de EU met meer consistentie mensenrechten verdedigt dan democratische hervormingen. Het onderscheid tussen beiden is evenwel in de loop der jaren sterk verwaterd, tot het punt dat de afbakening van beide concepten in Europese beleidsteksten bijna onbestaande is (Bicchi, 2009, p. 70). Dit maakt het ontrafelen van Europese inspanningen inzake deze materie moeilijk. Desondanks proberen we hier toch enkele kenmerken op te lijsten.

Orbie & Wetzel (2012) stellen deze conceptuele onduidelijkheid ook vast en waarschuwen (parallel met Youngs) voor een *conceptual overstretch* van het begrip democratie. Volgens hen legt Europa hoofdzakelijk de nadruk op burgerrechten, en dit ten nadele van politieke rechten. *Civil rights* is echter een rekbaar begrip, waardoor we ook hier zien dat de EU onder de noemer van democratiseringshulp projecten steunde waarvan de concrete bijdrage tot democratisering in vraag kan gesteld worden. Zo was er bijvoorbeeld een sterke *bias* richting het promoten van vrouwen- en kinderenrechten. Bicchi (2009) berekende voor de periode 2002-2006 dat 52% van de projecten die ondersteund werden door EIDHR in deze thema's te situeren waren (p. 71). Alhoewel de concrete bijdrage tot democratisering in vraag gesteld kan worden, hoeft dit niet noodzakelijk slecht te zijn. Volgens Youngs (2006) werd echter vooral de positie van vrouwen in de 'elitelaag' van de samenleving verbeterd, maar bleef in de lagere regionen van de samenleving het status-quo gevrijwaard. Door bijvoorbeeld vrouwelijke vertegenwoordiging in het parlement te verhogen, bewezen de autoritaire regimes lippendienst aan de vraag tot democratische hervormingen door Europa. In werkelijkheid bleef de globale positie van de vrouw in de samenleving echter ondermaats.

Verder zien we ook hier de realpolitieke belangen van de EU botsen met de normatieve agenda inzake het beschermen van burgerrechten. Op het vlak van veiligheid maakten de autoritaire regimes na 9/11 van de *war on terror* gebruik om repressiever op te treden ten opzichte van (al dan niet islamitisch geïnspireerde) oppositie-actoren. Parallel hiermee daalde echter de Europese kritiek op wantoestanden en allerlei mensenrechtenschendingen in plaatselijke politiekantoren en gevangenissen. Dit om partnerschappen inzake terrorismebestrijding niet op te blazen (Jünne, 2005, p. 117).

Horizontal accountability

Het streven naar een onafhankelijke rechtsmacht is traditioneel één van de prioriteiten die de EU in haar democratiseringsbeleid naar voren schuift. Ook hier zien we echter een hoofdzakelijk economische motivatie achter deze doelstelling. De Europese steun voor de hervorming van de rechtsmacht had immers vooral de bedoeling om deze versterkte rechtsmacht in te zetten tegen corruptie en fraude, om zo (weer) de economie te versterken en bedrijven aan te trekken. Het ondersteunen van *checks and balances* was secundair (Reynaert aangehaald in Orbie & Wetzel, 2011b).

Effective power to govern

Gezien het autoritaire karakter van de mediterrane regimes voor de Arabische Lente, was dit één van de meest prangende deeldomeinen voor echte vooruitgang inzake democratisering. Toch wijzen Orbie & Wetzel (2011b) erop dat de promotie van hervormingen in dit *heart of power* ten opzichte van de MPC's zo goed als onbestaande was. Volgens hen is een mogelijke verklaring hiervoor de gevoeligheid van dit specifieke domein (p. 713). Dit zou inderdaad te rijmen zijn met wat we tot nu toe vastgesteld hebben in het Europese beleid ten opzichte van andere deeldomeinen. De EU prefereerde *bottom-up*-beleid dat liefst zo weinig mogelijk controversieel was. Een expliciet gepolitiseerd *top-down*-beleid zoals het emanciperen van democratische instellingen (die onder de autoritaire regimes slechts een façade waren) was dan ook helemaal uit den boze, niet in het minst omwille van de Europese belangen in de regio.

Electoraal regime

De EU voert haar beleid in dit specifieke deeldomein vooral via electorale observatiemissies, die gebeuren op uitnodiging van het land in kwestie zelf. Ten opzichte van de MPC's zien we echter dat de EU zelden uitgenodigd werd bij verkiezingen, noch dat deze landen om financiële steun vroegen van Europa (Meyer-Resende, 2006; Reynaert, 2011). Maar ook los daarvan zien we dat de EU weinig focus had op dit electorale deelregime. Er kwam zelden of nooit een negatieve reactie op dubieuze verkiezingen en ondanks de centrale rol die verkiezingen in Europese democratieën innemen, was er toch een opvallende afwezigheid van het ondersteunen van electorale competitie door de EU. Er was wel sprake van een interparlementaire dialoog binnen het EMP/UfM, maar ook dit bleef grotendeels beperkt (Dillman aangehaald in Gillespie, 2004, p. 7; Gillespie, 2004; Orbie & Wetzel, 2011b).

1.3.2.3 Hypothesen:

Samenvattend kunnen we een reeks hypothesen samenstellen met betrekking tot de inhoud van Europese democratiepromotie voor het begin van de Arabische Lente. Door de beperkte omvang van de masterproef is het helaas niet mogelijk om alle stellingen die in de literatuur geopperd worden te onderzoeken, dus maken we noodgedwongen een selectie van de naar onze mening meest relevante hypothesen. Concreet gaat het over drie hypothesen die zowel de externe dimensie als de interne dimensie van *embedded democracy* beslaan, aangevuld met een vierde hypothese die de inhoud van EU democratiepromotie in het algemeen analyseert in het licht van ons aangepast model van Merkel.

- 1. De EU gaat in haar democratiepromotie uit van het credo dat economische vooruitgang inherent leidt tot democratische hervormingen. Daardoor ligt de focus hoofdzakelijk op vrijhandel, goed bestuur, liberalisering en optimalisering van de marktwerking. Dit weegt ook door in haar beleid ten opzichte van de werking van de staat en het hervormen van de rechtsmacht.**
- 2. De EU focust zich vooral op CSO's die geen echte democratiseringsagenda hanteren, maar zich vooral richten op mensenrechten en emancipatie van specifieke groeperingen (bv. vrouwen, jongeren).**
- 3. Inzake respect voor mensenrechten focust de EU zich vooral op een zeer brede notie van burgerrechten, waarbinnen ze hoofdzakelijk actief is op het vlak van vrouwen- en kinderrechten.**
- 4. Europa vertrekt in essentie van een concept van liberale democratie om haar beleid vorm te geven. Er is binnen de Egyptische context dan ook geen aanpassing aan lokale invullingen van het concept democratie en de verschillende deelregimes.**

2: De case Egypte en onderzoeksopzet

2.1: De relaties tussen de EU en Egypte: een overzicht

Egypte is altijd al een vooraanstaande partner geweest binnen de verschillende opeenvolgende euromediterrane samenwerkingsstructuren. Al sinds de jaren 70 was Egypte binnen de Maghreb en Mashreq regio het land dat de meeste hulp vanwege Europa ontving, hoofdzakelijk vanwege zijn belangrijke strategische waarde. De geografische ligging (op het kruispunt van het Midden-Oosten en Noord-Afrika), de nabijheid van Israël, de goede relaties van Egypte met dit land en met het westen en de grote populatie van het land maakten het een centrale factor van stabiliteit binnen de regio en zodoende ook een belangrijke spil in de Europese diplomatie (Parfitt, 1997, p. 866). Bij de creatie van het EMP in 1995, was Egypte (net zoals andere MPC's) echter allesbehalve enthousiast over het nieuwe politieke luik dat aan de euromediterrane relaties werd toegevoegd. De vooruitzichten op meer financiële hulp en sterkere economische relaties wogen echter sterker door en aangezien dat de nieuwe initiatieven tot democratiepromotie moesten gebeuren binnen het kader van nationale wetgeving, werden deze nieuwe politieke doelstellingen niet echt als een bedreiging gezien. Dit was het begin van een dubieuze relatie van Egypte en andere betrokken staten met het politieke luik van euromediterrane relaties, waarin ze lippendienst bewezen aan deze normatieve Europese agenda, zonder concrete stappen te zetten richting democratisering. Terwijl de EU democratische waarden uitdraagt vanuit de sterke verweving van democratie met haar eigen identiteit, zagen Egypte en de andere MPC's democratie meer als een instrumenteel middel om meer toegevingen vanwege Europa te bekomen (Jünneke aangehaald in Gillespie, 2004, p. 5; Gillespie, 2004).

Net zoals het EMP zou ook het nabuurschapsbeleid (ENP) weinig veranderen aan de politieke situatie in Egypte. Volgens Comelli (2010) is dit te wijten aan de structurele ambiguïteit van het ENP. Qua discours presenteerde de EU deze structuur als een gelijkwaardig partnerschap met haar burens, maar qua methodologie leek het een extensie van haar uitbreidingsbeleid, waarbij conditionaliteit een belangrijke plaats innam. De Egyptische perceptie ten opzichte van het ENP was er dan ook één van gelijkwaardigheid, waardoor ze de Europese bemoeienissen in haar interne keuken niet accepteerde (p. 3). Europese inspanningen in het kader van democratiepromotie werden door het regime Mubarak dan ook afgeschilderd als buitenlandse agressie tegen de nationale soevereiniteit. Egypte wist dat er weinig negatieve reacties zouden volgen op haar constante kritiek ten opzichte van de Europese democratiseringsagenda, aangezien de *war on terror* het regime onmisbaar maakte in termen van terrorismebestrijding (Gillespie, 2004). Alleen inzake handel werden de relaties met Europa belangrijk geacht, dit aangezien Europa traditioneel de grootste handelspartner voor Egypte is. Los daarvan bleef doorheen de jaren 2000 het autoritaire regime aan de macht met weinig of geen democratische inbreng

vanwege de bevolking. In de periode 2004-2005 leek het even beter te gaan, wanneer het regime Mubarak artikel 76 van de grondwet aanpaste, waardoor een zekere graad van pluralisme en electorale competitie werd toegelaten. De criteria waaraan oppositiepartijen en kandidaten moesten voldoen, waren echter zo streng dat deze aanpassing de facto weinig vernieuwing bracht. Toen na de parlementsverkiezingen in 2005 toch een aantal oppositiepartijen (met de Moslimbroeders op kop) electoraal sterk vooruit gingen, antwoordde het regime met maatregelen die deze democratische opening teniet deden. Vanaf dan zou het politieke klimaat in Egypte alweer in een constante staat van regressie en repressie verkeren, met de *National Democratic Party* (NDP) van Mubarak als enige echte machtshebber. De noodtoestand werd verder verlengd en protest werd vroegtijdig de kop ingedrukt (Comelli, 2010; Hamzawy, 2005).

Europa zag deze democratische achteruitgang, maar deed weinig om dit tegen te gaan. Toen in 2007 het EU-Egypte actieplan eindelijk werd aanvaard, bleef dit opvallend vaag inzake concrete hervormingsdoelstellingen. De zeer bescheiden hervormingsagenda die toch aangenomen werd, werd door het Egyptische regime op zijn beurt amper besproken met oppositiepartijen of CSO's (Comelli, 2002; Comelli, Eralp, Üstun, 2009). Net zoals vele andere donoren, verloor Europa alle hoop om via haar beleid hervormingen los te weken bij het regime. De prioriteiten verschoven dan ook naar grotendeels apolitieke domeinen waar eventueel nog successen mogelijk waren, zoals vrouwen- en kinderrechten. Voor de rest werd er hoofdzakelijk op lange termijn gedacht en was de enige hoop een regimewissel die eventueel opnieuw opening zou creëren voor Europese hervormingsdoelstellingen. Ook ging er veel aandacht naar goed bestuur en efficiëntie, zoals hierboven al uitvoerig besproken (Kausch, 2010, pp. 3-4). Ook in lijn met de andere internationale donoren in Egypte was de Europese fobie voor islamistische groeperingen in Egypte, met als belangrijkste de Moslimbroeders. Hoewel deze groepen traditioneel sterke banden hebben met de basis, was er doorgaans geen contact of hulp aan deze organisaties. Dit onder andere door wantrouwen aan beide kanten.

Toen Sarkozy met het voorstel kwam voor een *Union for the Mediterranean* (UfM), was Egypte uitermate positief. Comelli (2010) haalt hiervoor twee redenen aan: de Europese nadruk op *co-ownership*, wat de facto neerkwam op minder vraag naar hervormingen, en het aanbod om covoorzitter te worden, wat de dominante rol van Egypte in de regio bevestigde (p. 7). Zoals hierboven al gezegd zou de UfM al snel een flauw afkooksel van het EMP blijken en het politieke luik van het euromediterrane beleid danig verzwakken.

2.2 De Arabische Lente en Egypte: op het kruispunt van de geschiedenis

2.2.1: Twee jaar revolutie in vogelvlucht

Wat begon als de zelfverbranding van de Tunesische straathandelaar Mohamed Bouazizi is uitgegroeid tot een internationale opstand tegen de autoritaire regimes in verschillende landen in het Midden-Oosten en in Noord Afrika (MENA). Dat deze gebeurtenissen (ondertussen beter bekend onder de noemer Arabische Lente) historisch zijn, zal niemand in twijfel trekken. Toch hebben recente ontwikkelingen in verschillende landen aangetoond dat de democratie niets is wat ‘geïnstalleerd’ kan worden, maar een lang proces is dat met vallen en opstaan verloopt. Met betrekking tot Egypte kan de post-Mubarak-periode tot nu toe grofweg in twee delen worden opgesplitst: De periode onder de *Supreme Council of the Allied Forces* of SCAF, en de periode onder de *Freedom and Justice Party* (FJP) van de Moslimbroeders, onder leiding van president Mohamed Morsi.

Onmiddellijk na de val van het autoritaire regime nam de leger top de leiding van de staat in handen. Deze steunde na lang aarzelen de revolutie tegen Mubarak en werd in het begin dan ook gezien als een soort beschermer van de revolutie. Dit terwijl ze enkel geïnteresseerd waren in een sterke staat die de sociale stabiliteit kon behouden en het leger haar economische belangen veilig kon stellen (De Smet, 2013). De eerste tegenstand liet echter niet lang op zich wachten. Het uitblijven van de nieuwe grondwet, de onzekerheid in de aanloop naar de nieuwe presidentsverkiezingen en de autoritaire en ontransparante stijl van de SCAF, zorgden er voor dat deze door de bevolking al snel gewantrouwd werd en als contrarevolutionair werd bestempeld. Ook de internationale gemeenschap stelde zich vragen bij de concrete bedoelingen van de SCAF nadat verschillende Amerikaansgelieerde ngo's (waaronder *Freedom House*) het slachtoffer werden van intimidatie en onderzoeken vanwege de staat. Daarenboven ontstond er ook almaar meer een machtsstrijd tussen de SCAF enerzijds en de politieke partijen (zowel seculier als islamistisch) anderzijds. Het doel was om zo snel mogelijk een burgerlijke staat op poten zetten die achter de schermen door het leger kon gecontroleerd worden. De verschillende politieke partijen gingen echter meer en meer hun eigen weg, gesteund door de electorale basis die ze opbouwden door de eerste democratische verkiezingen. Vooral met de Moslimbroeders, traditioneel de grootste en best uitgebouwde beweging binnen het Egyptische politieke bestel, werden de relaties complex. De SCAF had deze beweging hard nodig om haar tanende legitimiteit te herstellen en een grondwet op te stellen die haar belangen zou behartigen, maar tegelijkertijd was de broederschap een potentieel gevaar voor de macht van de legerleiding, gezien haar immense populariteit bij het electoraat. Stilaan groeide het protest tegen de SCAF en deze reageerde dan ook almaar geprikkelder. Zo werd het grondwetgevende parlement, gedomineerd door de FJP van de Moslimbroeders, midden 2012 ontbonden door de SCAF en ook werden er verschillende

kandidaten voor de presidentsverkiezingen geweigerd (De Smet, 2013; Said, 2012; Hearst & Hussein, 2012). Ondanks concrete stappen in de goede richting, bleef de prille democratische transitie van Egypte gekenmerkt door chaos en machtsstrijd omtrent het politieke vacuüm dat het regime Mubarak had achtergelaten.

Op 17 juni 2012 eindigde de tweede en laatste ronde van de eerste presidentsverkiezingen sinds de val van het regime. Mohamed Morsi, de kandidaat voor de Moslimbroeders, haalde het van Ahmed Shafiq, voormalig eerste minister onder het regime Mubarak. Na de overwinning van de islamistische partijen in de parlementaire verkiezingen kregen deze een sterk overwicht ten opzichte van de seculiere oppositie. Deze is immers sterk verdeeld, minder georganiseerd dan hun religieuze tegenhangers en lijken verder van de bevolking te staan. Ondanks de grote opkomst en het eerlijke verloop van de verkiezingen was er sterke twijfel over in hoeverre deze nieuwe president een vuist zou kunnen maken tegen de SCAF, die er tot dan toe alles aan gedaan had om haar eigen positie in stand te houden. Morsi bleek echter strijdvaardiger dan gedacht. Wanneer hij in augustus verschillende hoge generaals onder de SCAF ontsloeg, werd de machtsstrijd de facto beslist ten voordele van de Moslimbroeders en haar nieuwe president. Van de twintig originele SCAF-leden blijven er vandaag slechts drie over. Egypte leek eindelijk op weg om een volwaardige en stabiele democratie te worden, maar ook onder het nieuwe bewind lieten de problemen niet lang op zich wachten.

De president genoot initieel een goeie reputatie, zowel in eigen land als binnen de internationale gemeenschap. Door zijn opvallende bemiddelingsrol in de nieuwe Palestijns-Israëlische confrontatie in november 2012, werd Egypte stilaan weer een leidinggevende en stabiliserende rol in de regio toegeschreven. In diezelfde maand vaardigde Morsi echter een zeer omstreden decreet uit, waarin hij zichzelf meer macht toeschreef en zijn beslissingen juridische immuniteit kregen. Alhoewel hij dit zelf als ‘noodzakelijk’ benoemde om het opstellen van de grondwet zo snel mogelijk rond te krijgen, stond de rest van het land in rep en roer. Volgens sommige analisten had Morsi door het decreet meer macht dan oud-dictator Mubarak en hij werd dan ook al snel tot de nieuwe farao gedoopt door vooraanstaande oppositiestemmen als Mohammed ElBaradei (Stengel, 2012). Onder druk van massaal protest zag Morsi zich al snel genoodzaakt om het omstreden decreet terug in te trekken, maar sindsdien is de geest van het protest terug uit de fles. De publieke aanhang van Morsi slinkt zienderogen en betogingen tegen het bewind van de president blijven aanhouden.

Ook de nieuwe grondwet bleef niet gespaard van controverse. De totstandkoming ervan zette de polarisatie in Egypte tussen seculieren en islamisten verder op scherp. Destituante was immers geen brede afspiegeling van de verschillende strekkingen in de samenleving, aangezien de (hoofdzakelijk seculiere) oppositiepartijen nauwelijks vertegenwoordigd waren. Er waren dan ook verschillende conflicten binnen destituante, waarbij er zelfs een aantal leden opstapten uit het

proces. Als gevolg van dit overzicht van de drie islamistische partijen (de FJP van de Moslimbroeders, het salafistische *Al-Nur* en het zeer radicale *al-Gama'a al-Islamiya*) kent de grondwet een sterk religieuze inslag. Zo worden in artikel twee de principes van de *shari'ah* genoemd als de belangrijkste bron voor wetgeving. De grondwet op basis van dit artikel evalueren zou echter afbreuk doen aan de realiteit. Toch zijn er nog andere punten van bezorgdheid te vinden in de nieuwe grondwet. Zo stelt *Freedom House* (2012) zich bijvoorbeeld vragen over de brede definiëringen van artikels met betrekking tot de bescherming van mensenrechten, waardoor eventuele limitering hiervan kan worden doorgevoerd zonder strijdig te zijn met de relevante grondwetsartikelen. Verder zijn ze ook sceptisch over de bescherming van religieuze minderheden, over het openlaten van de mogelijkheid om burgers voor militaire tribunalen te brengen en over de bescherming van vrouwenrechten binnen het nieuwe kader van de *shari'ah*. De uiteindelijke goedkeuring via referendum van de grondwet doet ook vraagtekens rijzen, aangezien slechts een derde van de stemgerechtigde bevolking effectief zijn stem uitbracht. Dit wijst nogmaals op de sterke polarisering van het Egyptische bestel, wat potentieel schadelijk is in deze uitermate belangrijke fase van democratisering. Toch zijn er volgens anderen ook een aantal positieve elementen in de grondwet te vinden: zo wordt het aantal opeenvolgende presidentiële termijnen beperkt tot twee, wat een decennialang regime als dat van Mubarak onmogelijk maakt. Ook de administratieve procedures voor registratie van politieke partijen worden versoepeld, waardoor oppositie zich makkelijker kan verenigen (Sadiki, 2012).

Toch blijft de democratische vooruitgang in Egypte precair, met de massale protesten rond de veroordelingen in de Port Saïd-tragedie als laatste wapenfeit in een eindeloze keten van polariserende opstanden. Door de afwezigheid van een parlement, zijn het hoofdzakelijk de straten die de uitlaatklep vormen voor de grillen van de bevolking (Europees Parlement, 2012, p. 5). President Morsi heeft als reactie in bepaalde delen van het land de noodtoestand terug afgekondigd en ook de repressie door de politie doet weer denken aan het regime van Mubarak. Parallel met deze gebeurtenissen proberen op het politieke niveau de oppositiepartijen zich meer en meer te verenigen tegen de goed georganiseerde Moslimbroeders in de aanloop naar de parlementsverkiezingen begin 2013.⁶

Minstens even belangrijk als de polarisering van de Egyptische politiek, is de economische toestand van het land. De toerismesector, traditioneel een belangrijke factor binnen het Egyptische BNP, heeft zeer zwaar geleden onder de blijvende instabiliteit sinds de revolutie. Verschillende parameters tonen een zeer zwakke economische groei aan voor de Egyptische economie. Verder verliest het land almaar meer FDI's en komt het stilaan in het vizier van internationale ratingbureaus. Ook op monetair vlak

⁶ Ondertussen zijn deze parlementsverkiezingen uitgesteld voor onbepaalde tijd en twijfelt de oppositie over deelname. Het regime van Morsi krijgt ook almaar meer autoritaire neigingen. Zo is er veel internationaal debat over de nieuwe en zeer restrictieve NGO wet die het regime dreigt door te voeren.

wegen de economische problemen sterk door. Het stabiel houden van de Egyptische munt in het licht van een almaar negatievere betalingsbalans en het vinden van financiële bronnen om het begrotingsgat te financieren zijn dan ook bij de belangrijkste uitdagingen voor president Morsi (Samhour, 2013). Om deze problemen aan te pakken, is Egypte gaan aankloppen bij het IMF voor financiële steun. Aangezien het land economisch compleet aan de grond zit en grotendeels afhangt van buitenlandse leningen, heeft ze deze steun broodnodig. Het terug aanzwengelen van de economie zal dan ook de grootste uitdaging worden voor het regime in 2013.

2.2.2: En Europa?

De Arabische Lente kwam voor de EU (net zoals in de rest van de internationale gemeenschap) als een complete verrassing. Na een korte periode van ad hoc-reacties en onzekerheid over de omvang en impact van de revoluties, erkende de EU de historische waarde van de gebeurtenissen en kondigde ze een herziening van haar bestaand beleid in de regio aan. Twee nieuwe basisdocumenten, *A New Response for a Changing Neighbourhood* en *A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean* moesten de krijtlijnen van deze nieuwe richting aanduiden.

Onder andere in Egypte moet Europa haar rol fundamenteel zien te herdefiniëren als antwoord op deze nieuwe politieke situatie. Gezien de problemen en instabiliteit die het land nog steeds in sterke mate kenmerken, is Europese ondersteuning van de democratische transitie zeker en vast relevant. Toch zal het niet vanzelfsprekend zijn voor de EU om haar plaats in dit alles te vinden. Dit gezien het dubbele gevoel dat vaak heerst onder plaatselijke actoren omtrent het Europese beleid voor het begin van de Arabische Lente. Europa heeft dan ook in zekere zin mea culpa geslagen in haar communicatie sinds de gebeurtenissen, maar de vraag blijft of er iets fundamenteel veranderd is aan de inhoud van het Europese beleid.

2.2.3 Onderzoeksopzet

Op basis van de hypothesen die in het eerste hoofdstuk voor de verschillende deeldomeinen van democratiepromotie geformuleerd werden, zullen we nu proberen een antwoord te construeren op de centrale onderzoeksvraag in deze paper. Hiervoor zullen verschillende soorten informatiebronnen gebruikt worden:

De belangrijkste bron van informatie zijn de **beleidsdocumenten** inzake democratiepromotie ten opzichte van Egypte die sinds het begin van de Arabische Lente zijn uitgegeven door de verschillende Europese instellingen. Hierbij denken we in de eerste plaats aan *Country Strategy Papers* en *National Indicative programmes*, maar ook aan verslagen van relevante *Foreign Affairs Councils*, verslagen van EU-Egypte tops, statements van Catherine Ashton... Aangezien we een breed concept van democratie

als zodanig hanteren, kan ook deze noemer breed worden geïnterpreteerd. In totaal werden een 60-tal documenten op een kwalitatieve manier geanalyseerd, waaronder zowel documenten die de algemene beleidslijnen uitzetten voor de gehele zuidelijke mediterrane regio als documenten die specifiek het beleid in Egypte betreffen.

Ten tweede werd de informatie uit deze bronnen aangevuld met een beperkt aantal **interviews** afgenomen bij EU medewerkers en onafhankelijke analisten. Dit om verschillende redenen: eerst en vooral is een volwaardige beleidsanalyse binnen de Europese Unie nooit een makkelijke taak. Dit is binnen het domein van extern optreden dan ook niet anders. De EU heeft sinds de Arabische Lente een waslijst aan documenten inzake het optreden ten opzichte van de MPC's uitgebracht, waardoor het bij een analyse hiervan wel eens moeilijk kan zijn om door de bomen het bos te zien. Interviews kunnen dan ook een goed middel zijn om de rode draden in het nieuwe beleid te identificeren. Verder kunnen interviews ook helpen om het verschil tussen retoriek en realiteit te onderscheiden. Europese documenten zijn niet zelden een oefening in ambitieus (en vaak ook vaag) discours. Via interviews konden we dan ook concrete invulling proberen geven aan sommige vage concepten en om op die manier betere invulling te geven aan Europees discours.

Het eerste interview dat afgenomen werd, ging door in de *Office for the Promotion of Parliamentary Democracy* (OPPD) binnen het Europese parlement. De specifieke functie van dit bureau omschrijven ze zelf als volgt:

“The Office for the Promotion of Parliamentary Democracy (OPPD) has been established in order to provide demand-driven parliamentary development support in new and emerging democracies (NED). The beneficiaries of the support of the OPPD are the parliamentary institutions of NED, their Members and their officials.”

Het ging hierbij meer specifiek om twee medewerkers van de dienst: Christian Meseth en Pekka Hakala. Deze interviews waren in het licht van het onderzoek zeker verantwoordbaar, aangezien het Europees Parlement vaak gezien wordt als een belangrijke kritische stem binnen het bredere debat van Europees extern beleid. Dit blijkt ook uit de verschillende documenten die ze uitbrengt. Verder werden er nog twee korte telefonische interviews afgenomen: één met Kurt Debeuf, medewerker van de Europese liberale partij en ook een kritische stem in deze materie (zijn blog *Inside Arab Spring* op de website van euobserver is hier een goed voorbeeld van) en Pol Morillas, hoofd van het departement Euromediterraan beleid aan het Catalaanse *European Institute of the Mediterranean* (IEMed). Beide interviews dienden vooral om al gedane vaststellingen bij de kwalitatieve documentanalyse te toetsen aan experts in deze materie, om zo de analyse naar een hoger niveau te tillen.

Als laatste werd er gekeken naar documenten van onafhankelijke instellingen die ook actief zijn in de analyse van het Europees extern beleid. Hierbij denken we aan denktanks zoals FRIDE, IEMed, EUISS... en gespecialiseerde online nieuwsagentschappen (EUobserver, Democracy Digest...). Ook organisaties die in Egypte gevestigd zijn en de relaties tussen het land en de EU evalueren werden geraadpleegd (bv. *Cairo Institute for Human Rights Studies*). Ook hierbij was het doel voornamelijk om een vollediger beeld te krijgen van het concreet gevoerde Europese beleid in Egypte (los van de retoriek) en om te kijken wat andere analisten naar voren schoven in hun analyse van het aangepaste Europese beleid.

3: Onderzoek

3.1 Inleiding

De *new response* van Europa als reactie op de Arabische Lente is een kluwen geworden van nieuwe instrumenten, beleidslijnen, speciale gezanten, beloftes, concepten en retoriek waarin het op zijn zachtst gezegd niet vanzelfsprekend is om door de bomen het bos te zien. Een onderzoek naar de inhoud van dit beleid was dan ook allesbehalve een makkelijke opgave. Verwacht geen kant-en-klaar model aan het einde van dit onderzoek, aangezien uit de analyse ook blijkt dat het niet de bedoeling is binnen het Europees beleid om uit te gaan van een vooraf vaststaand model. De modus operandi van het democratiepromotie beleid is duidelijk meer ad hoc en blijft over het algemeen vaak nog te vaag en oppervlakkig. Er zijn sinds het begin van de Arabische Lente veel nieuwe instrumenten bijgekomen (SPRING, Civil Society Facility, NSA-LA, European Endowment for Democracy...), maar een concrete afbakening van de taak en de onderlinge verhoudingen tussen de instrumenten blijft vaak achterwege, waardoor het voor een analist heel moeilijk is om precies te weten wat nu de precieze functie is van alweer een nieuw instrument in het oneindige EU instrumentarium. Ook de verschillende nieuwe concepten die de documenten inzake het aangepaste Europese beleid doorkruisen (*more-for-more*, *deep democracy*, *inclusive growth*...) zijn vaak weinig of niet geoperationaliseerd en blinken almaar meer uit in nietszeggende abstractie en vergankelijkheid.

Desondanks proberen we in dit hoofdstuk een zo goed mogelijk antwoord te bieden op de onderzoeksvraag aan de hand van de verzamelde data. We bespreken op een zo uitvoerig mogelijke manier de vijf vooraf opgestelde hypothesen en proberen verbindingen te maken tussen de data uit de documenten, interviews en artikels van verschillende instellingen om op die manier een concreter beeld te schetsen van het Europese beleid ten opzichte van Egypte. Bij wijze van conclusie proberen we dan alles bij elkaar te brengen tot één verhaal om zo een volledig gestructureerd en genuanceerd antwoord te geven op de centrale onderzoeksvraag.

3.2: Europese democratiepromotie en de sociaal-economische context

De EU hanteert in haar democratiepromotie het credo dat economische vooruitgang inherent leidt tot democratische hervormingen. Daardoor ligt de focus hoofdzakelijk op vrijhandel, goed bestuur, liberalisering en optimalisering van de marktwerking. Dit weegt ook door in haar beleid ten opzichte van de werking van de staat en het hervormen van de rechtsmacht.

Wanneer men een eerste blik werpt op het nieuwe Europese beleid ten opzichte van Egypte, zou men kunnen concluderen dat de focus op de politieke aspecten van een democratie wel degelijk vergroot is. Het concept van *deep democracy*⁷ dat vlak na het begin van de Arabische Lente geïntroduceerd werd, wekt de indruk dat Europa zich meer gaat focussen op de kerncomponenten van een democratie en het credo van economische groei als belangrijkste hefboom voor democratisering aan een zekere zin van nuance onderworpen wordt. Desondanks blijft een integratief model van democratiepromotie waarin zowel politieke als economische elementen vertegenwoordigd zijn sterk problematisch. Alhoewel Europa in haar SPRING (*Support for Partnership, Reform and Inclusive Growth*) actieplan erkent dat de focus vroeger teveel lag op economische ontwikkeling (ten koste van democratisering), kan beargumenteerd worden dat deze focus nog steeds behouden blijft. Een algemene kijk op de budgetten volgens het *National Indicative Programme* leert ons al iets over de verhoudingen:

Priority areas and financing in the NIPs:

€ millions	2007-2010	2011-2013
Reforms in the areas of democracy, human rights and justice	40	50
Competitiveness and productivity of the economy	220	199
Sustainability of development and better management of human and natural resources	298	200
Total	558	449

Bron: EuropeAid

Op zich hoeft een grotere focus op economische ontwikkeling, gezien de aard van de revoluties, niet problematisch te zijn. Desondanks mag dit niet ten koste gaan van een duidelijke politieke strategie

⁷ “the kind that lasts because the right to vote is accompanied by rights to exercise free speech, form competing political parties, receive impartial justice from independent judges, security from accountable police and army forces, access to a competent and non-corrupt civil service — and other civil and human rights that many Europeans take for granted, such as the freedom of thought, conscience and religion” (Europese Commissie, EEAS, 2011, p. 5).

en moet de verhouding en integratie van beiden tot één grote strategie altijd primeren. Ook het Europese Parlement maakt deze analyse en roept op om een strategie te ontwikkelen die elementen van een *developmental approach* (focus op sociaal-economische ontwikkeling) en *political approach* (focus op politieke aspecten van democratie) combineert. Het is maar de vraag of de sterkere economische focus een eerder logische reactie is op de revoluties en niet ten koste gaat van het politieke beleid, of dat er nog steeds een beleid gevoerd wordt waarbij economische groei en democratisering als synoniemen beschouwd worden en de focus hoofdzakelijk ligt op het eerste.

Op basis van een algemene evaluatie lijkt het credo van liberalisering als voorwaarde voor democratisering nog steeds stand te houden. In verschillende communicaties luidt het dat politieke hervormingen zinloos zijn zonder hervormingen en groei op economisch vlak⁸. En de belangrijkste taak van Europa ligt dan ook in het ondersteunen van deze economische groei als opstap naar democratisering: “*EU support to stimulate sustainable economic growth is therefore crucial to the promotion of democratic institutions, provided of course that our southern partners themselves help to create the right conditions for growth through rapid adoption of relevant economic and institutional reforms*” (Europese Unie, 2013, p. 1). Ashton labelde dit zelf als zijnde een *economics means politics*-benadering en beschouwt de Europese rol in de Egyptische democratische transitie als zijnde uniek en sterk economisch gericht. Een illustratie hiervan is de eerste bijeenkomst van de EU-Egypte *Task Force*. Alhoewel op voorhand aangekondigd als één van de instrumenten om democratische vooruitgang te stimuleren en te monitoren, blijkt uit de conclusies dat de meetings op het allerhoogste niveau enkel en alleen gingen over de toerismesector en het aantrekken van bedrijven. Er was wel sprake van een interparlementaire bijeenkomst, maar hier kwam niet meer uit dan enkele vrijblijvende uitnodigingen en een oproep tot interculturele dialoog (Europese Unie, 2012a). Dat er op een moment waarop verschillende politieke problemen aan het daglicht kwamen die tot op vandaag sterk doorwegen in de Egyptische democratische transitie (de problemen inzake de grondwet, het decreet van Morsi...) niet meer ruimte werd gemaakt voor politieke dialoog en ondersteuning hieromtrent, is absoluut tekenend voor de EU respons in het algemeen.

De grootste prioriteit binnen het beleid is en blijft echter een integratie van Egypte en de andere MPC's in de eigen interne markt. Deze zogenaamde *Deep and Comprehensive Free Trade Area* (DCFTA) wordt in verschillende documenten sterk benadrukt als een absolute prioriteit en wordt omringd door verschillende beleidsinstrumenten. Zo is er een opsplitsing in handelsliberaliseringsonderhandelingen per industriële sector, die apart benoemd worden als *Agreements on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Products* of ACAA's. Deze fungeren elk als een soort tussenstation op het pad naar een DCFTA. Ten tweede is er een TAIEX

⁸ Ook opvallend is dat het Parlement de redenering omdraait en stelt dat *democracy is the best means of guaranteeing and protecting human rights and enabling sustainable economic development* (Europees Parlement, 2011, p. 5). Het is dus fout om te veronderstellen dat deze *economics means politics* benadering een consensus geniet binnen de verschillende instellingen.

fonds dat regelconvergentie moet bewerkstelligen tussen Europese en Egyptische regelgeving en is er ook dialoog over de oorsprongsregels. Deze geleidelijke uitbouw van een vrijhandelszone tussen Europa en Egypte fungeert als belangrijkste wortel voor democratische hervormingen. Via regulatorische convergentie in functie van een vrijhandelszone wordt er geprobeerd om sectorale hervormingen te bewerkstelligen. Deze sectorale aanpak wordt rechtstreeks in verband gebracht met de Europese bijdrage tot democratisering en wordt geacht Egypte dichter te brengen bij de Europese waarden (Europese Commissie, 2012a). Dit is een problematisch verband, aangezien het hier enkel en alleen gaat om mechanismen tot regulatorische convergentie. Het is ook duidelijk dat Egypte deze strategie niet al te hoog inschat en weinig enthousiast is tot het uitbouwen van deze vrijhandelszone. In de verschillende *country progress reports* en ENP implementatierapporten sinds 2010 staat te lezen dat er geen significante vooruitgang geboekt wordt in de onderhandelingen inzake ACAA's en de DCFTA. Ook nam Egypte al verschillende handelsverstoringende maatregelen, zonder voorafgaande consultatie bij de Europese Unie. Dit wijst erop dat het uitbouwen van zo'n vrijhandelszone enkel en alleen een Europees axioma is en geen gezamenlijk overeengekomen beleidsstrategie is tussen beide partijen.

Ook de promotie van goed bestuur, de strijd tegen corruptie en fraudebestrijding blijven mee de agenda bepalen. Aangezien evoluties op dit vlak bijdragen tot economische groei worden ook deze gezien als voorafgaand aan succesvolle politieke hervormingen: *“Political reforms are not sufficient if there is no independent and accountable judiciary, no competition authority and no effective anti-corruption policy, as these are needed to allow for investments to boost the economic development”* (Europese Commissie, 2012b, p. 6). Zo wordt het nastreven van goed bestuur bijvoorbeeld gemainstreamd in de verschillende projecten onder de Commissie haar *Annual Action Plans* van 2011 en 2012, waardoor elk project geëvalueerd wordt volgens zijn bijdrage aan dit principe. Volgens Europa gaat het hier om een 'heroriëntering' van ENP budgetten richting corruptiebestrijding en bijbehorende rechterlijke hervormingen (Europese Commissie, 2012a). Het is echter te betwijfelen of dit een echte heroriëntering betreft, aangezien deze focus ook al aanwezig was voor de Arabische Lente.

Het credo dat economische vooruitgang leidt tot democratisering wordt nog steeds gehanteerd als leidmotief in het Europese democratiseringsbeleid. Er is nog te weinig werk gemaakt van een geïntegreerd model waarbij een politiek en economisch luik op dezelfde hoogte staan. De verschillende beleidslijnen en instrumenten leggen stuk voor stuk hoofdzakelijk de nadruk op economische groei en de regulatorische convergentie die de EU nastreeft met het oog op een euromediterrane vrijhandelszone wordt gezien als een belangrijke bijdrage aan democratisering. Dit terwijl het nastreven van zo'n DCFTA een puur Europees axioma is, waarvoor tot op vandaag weinig enthousiasme over bestaat bij de Egyptische beleidsmakers.

3.2: Europese democratiepromotie en de civiele maatschappij

De EU focust zich vooral op CSO's die geen echte democratiseringsagenda hanteren, maar zich vooral richten op mensenrechten en emancipatie van specifieke groeperingen (bv. vrouwen, jongeren).

Het feit dat Europa compleet verrast werd door de opstanden van de Arabische Lente, was een *wake up call* om haar relaties met de lokale civiele organisaties te verbeteren. In de communicaties die het nieuwe ENP vormgeven wordt dit vertaald in een *Partnership to the people*. De EU belooft hiermee om een volwaardig en tweeledig partnerschap uit te bouwen, waarbij CSO's betrokken worden in de beleidscreatie en de implementatie van het beleid. De vormgeving gebeurt op basis van het al bestaande EIDHR, aangevuld met de nieuw opgerichte *Civil Society Facility* (CSF) en de thematische budgetlijn *Non State Actors and Local Authorities* (NSA-LA) onder het ontwikkelingsbudget DCI.⁹ Deze nieuwe initiatieven moeten Europa dichter bij de civiele maatschappij brengen en de effectiviteit en visibiliteit van Europese hulp vergroten. Verder wilt Europa ook haar kennis van deze organisaties vergroten via *mapping studies* en de uitbouw van netwerken met mogelijke partnerorganisaties (Europese Commissie, 2011). De functies die CSO's volgens Europa kunnen vervullen in (onder andere) de Egyptische transitie, zijn over het algemeen zeer breed gedefinieerd. Enkele dingen die vermeld worden zijn de publieke *accountability* van de staat vergroten via overheidscontrole, een waakhondfunctie vervullen voor het monitoren van beleidseffectiviteit *on the field*, bijdragen tot het beter respecteren van mensenrechten, bijdragen tot meer consumentenbescherming en bijdragen tot de strijd tegen klimaatverandering. De EU lijkt dus kort gezegd een rol weggelegd te zien voor civiele organisaties in elk deeldomein van het beleid. De hamvraag is echter of dit zich in de praktijk vertaalt in een minder apolitiek beleid dat zich richt op meer dan enkel mensenrechtenorganisaties die zich richten op een aantal specifieke groeperingen.

De belofte om, conform internationale standaarden, een 'vriendelijker' klimaat te creëren voor CSO's en om druk te zetten op de overheid om de civiele maatschappij te betrekken bij het beleid als zijnde volwaardige medebestuurders, doet het vermoeden rijzen dat Europa wel degelijk meer beleidsgerichte organisaties steunt en dus afstapt van haar apolitieke beleid inzake deze materie. Desondanks blijft het mensenrechtenaspect sterk vertegenwoordigd. Onder het EIDHR wordt er in het document *Delivering on the Arab Spring* (2011) weliswaar vermeld dat 30% van het verdubbelde budget nu naar projecten inzake democratie en de rechtstaat gaat, maar buiten electorale observatiemissies (zie onder) is het moeilijk te verifiëren waar dit geld precies naartoe gaat. Wanneer er gezocht wordt naar concrete

⁹ Ook de SPRING-budgetlijn krijgt de mogelijkheid om bij democratische achteruitgang fondsen te kanaliseren via niet-statelijke actoren.

projecten, vinden we ten opzichte van Egypte alleen steun aan vrouwenorganisaties terug, aangevuld met een *Small Grants Facility* die op ad-hoc basis beperkte financiële steun kan geven aan mensenrechtenactivisten en opvang van martelingslachtoffers.

Deze inhoudelijke focus op de rechten van een aantal specifieke groepen lijkt echter eerder het gevolg van procedures dan van een doelbewust beleid vanwege de EU zelf. Deze zijn immers berucht om hun bureaucratisch gehalte en hoge vereisten en zorgen ervoor dat vele organisaties noodgedwongen afhaken. Hierdoor wordt het aantal organisaties dat de EU bereikt en het aantal domeinen waar het een rol kan spelen sterk ondermijnd. In het *Civil Society Facility Action Plan* (2011) wordt dit probleem erkend en deze nieuwe budgetlijn ook als oplossing aangereikt: *“While some countries and issues are well addressed by non-state actor-oriented programmes, such as the issue of gender or culture for example, others are not, and the Neighbourhood Civil Society Facility will first and foremost make better known the existing support mechanisms in favor of non-state actors, and then complement activities that have been discontinued despite being successful or are simply lacking, or propose complementary methodological approaches, depending on the needs and the advancement in each of the country and at regional level”* (p. 6). Via een grotere bekendheid van bestaande beleidslijnen en het aanvullen/opstarten van activiteit in onderbelichte domeinen moet de CSF een concrete verbetering betekenen binnen het beleid. Volgens Oxfam (2011) klinken deze beloftes positief, maar blijven ze nog teveel bij retoriek. De trage en bureaucratische procedures blijven immers nog steeds intact en ondermijnen de impact en het aantal allocaties van het fonds (p. 8). Ook in het interview bij de OPPD kwamen deze problemen ter sprake:

“I heard that they (Egyptische CSO’s) are really hesitating whether it is useful and productive in the light of the policy objectives of their organizations to accept EU-funding. Because the procedures are so difficult that it takes three quarters of their time to do the paperwork and they have one quarter of their time to do actual field work.”

Naast de CSF werd ook de *European Endowment for Democracy* (EED) opgericht om het probleem van bureaucratische procedures ten opzichte van de civiele maatschappij op te vangen. Dit onafhankelijk orgaan, opgericht onder Belgisch recht en naar Amerikaans voorbeeld, moet een ommekeer betekenen in de apolitieke aard van Europese hulp aan civiele maatschappij en meer politieke actie ondernemen. Doordat het los staat van de complexe Europese procedures, moet het ervoor zorgen dat ook niet geregistreerde en meer politiek geëngageerde civiele organisaties bereikt worden door Europese hulp. Het doelpubliek wordt door de EU omschreven als *“journalists, bloggers, non-registered NGOs, loosely organised or fledgling pro-democratic movements and political movements (including those in exile or from the diaspora), in particular when all of these actors operate in a very uncertain political context”* (Europese Unie, 2013, p. 1). Alhoewel er enorm veel hoop gekoesterd wordt dat dit orgaan het Europese beleid sterk zal verbeteren, is het nog te vroeg om te zeggen hoe de EED het beleid zal beïnvloeden.

Het grootste probleem inzake deze relaties is echter niet de omslachtige procedures waarmee lokale organisaties geconfronteerd worden, maar de manier waarop ze naar de EU kijken. Uit onze interviews en onafhankelijke artikels blijkt duidelijk dat de EU met een fundamenteel geloofwaardigheidsprobleem zit bij Egyptische civiele maatschappij. Christian Meseth, onze respondent bij de OPPD, verwoordde het als volgt:

“Of course it depends to a large extent of whom you talk to, because Egypt is very polarized politically. [...] We organized a study visit for representatives of old and new parties and political movements in July 2011. [...] There was of course a very critical attitude, even at times aggressive, towards the EU. But at the same time they said that if it was the Americans who invited them, they wouldn't even have come. [...] It wasn't particularly the Islamists, but rather the young revolutionaries.”

Ook onze andere data bevestigen de grotendeels negatieve houding die de Egyptische civiele maatschappij heeft ten opzichte van de Europese Unie. Dit is grotendeels te wijten aan argwaan bij Egyptische organisaties vanwege het beleid van de EU in de Mubarak-periode, gekoppeld aan een nog steeds te weinig doordacht beleid vanwege de EU zelf. Zo bekritiseert Oxfam (2011) dat de EU de civiele maatschappij in de MPC's niet betrokken heeft bij het uitwerken van haar nieuwe instrumenten zoals de CSF (p. 8)¹⁰. Alhoewel de EU benadrukt dat ze in luistermodus staat en een volwaardig partnerschap met het volk wil aangaan, beslist ze dus nog steeds als enige wat het beste is in haar relaties met ditzelfde volk. Dit getuigt van weinig doordachtheid van haar beleid en wordt als een paternalistische en zelfs een intrusieve relatie geïnterpreteerd door de lokale organisaties zelf, ondanks alle Europese retoriek van die deze organisaties als gelijke partners benoemt. *“The EU, as an entity founded on democratic and human rights principles, does need to press for democratic reform. There is, however, resistance from civil society to donor interference in directing and therefore possibly delegitimizing the democratic process (which also undermines the principle of ownership), along with a general desire for reduced dependency on the West. (p. 2).”*

Ook de *EU-Egypt Task Force* was een mooie illustratie van de manier waarop Europa met lokale CSO's omgaat. Alhoewel de Egyptische overheid de civiele maatschappij had uitgenodigd om deel te nemen aan de *Task Force* op het allerhoogste niveau, trok ze deze uitnodiging een paar dagen voor de meeting terug in. De EU-delegatie besliste dan maar om de Egyptische autoriteiten niet te schofferen en de afgevaardigden van civiele organisaties te ontvangen op een apart diner (Debeuf, 2012). Het feit dat deze afgevaardigden, die de protagonisten waren van de revolutie tegen Mubarak, geen deel mochten uitmaken van de officiële delegatie toont aan dat de EU nog steeds niet bereid is om diplomatieke druk uit te oefenen om de positie van CSO's te verbeteren. Dit heeft dan ook sterke repercussies op het Europese imago bij deze organisaties. De quote van de commissaris voor

¹⁰ Ook interessant hierbij is dat Oxfam vindt dat de nieuwe CSF te weinig de nadruk legt op vrouwenrechten en emancipatie. De kritiek dat de EU in haar democratiepromotie teveel focust hierop, wordt dus niet door alle analisten en organisaties gedeeld.

nabuurschap Füle op de meeting met de civiele maatschappij vat het goed samen: “*I didn’t realize that you hate us.*”

Alhoewel het voorgaande niet rechtstreeks betrekking heeft op de inhoud van het Europese democratiepromotiebeleid, is het toch relevant in de context van deze paper. Deze problemen van geloofwaardigheid en *leverage* ondergraven immers de mogelijkheid van de EU om een meer veelzijdig beleid te voeren ten opzichte van deze organisaties. In een beleidstak die hoofdzakelijk via *calls for proposals* werkt, is het noodzakelijk voor de EU om goede relaties na te streven ten opzichte van CSO’s. Zo niet zal ze er nooit in slagen om met haar financiële ondersteuning meer dan slechts een aantal specifieke en meer apolitieke organisaties te bereiken, ongeacht het aantal functies dat ze in haar retoriek aan de civiele maatschappij toeschrijft. Volgens onze respondenten is de Europese Unie zich bewust van haar gebrekkige kennis en haar slechte houding ten opzichte van de civiele maatschappij. Het *Partnership to the People* is, ondanks de problemen, toch een wezenlijke verandering in Europese democratiepromotie op het vlak van agenda setting en retoriek, maar moet het tijd krijgen om ook in de praktijk een echte ommekeer te veroorzaken. De realiteit leert ons echter dat de situatie almaar prangender wordt. In het licht van de repressieve acties die de islamistische regering sinds kort probeert te ondernemen tegen de civiele maatschappij, is een meer gepolitiseerd beleid vanwege Europa meer dan ooit noodzakelijk. Een volledige nationalisering van deze organisaties, gecombineerd met de arbitraire inperking van hun financiële armslag en controle op samenwerking met buitenlandse actoren zou immers de doodsteek kunnen betekenen voor de prille Egyptische democratie (Cairo Institute for Human Rights Studies, 2013). Als Europa zich aan haar partnerschap met het volk wil houden, zal ze snel en sterk moeten reageren op deze recente ontwikkelingen. Anders dreigt het streefdoel van civiele organisaties als volwaardige partners in de beleidscreatie weer voor een lange tijd virtueel onmogelijk te worden.

Alhoewel het *Partnership to the People* een sterkere politieke rol voor lokale organisaties voorschrijft in de Egyptische transitie, blijft de uitwerking ervan vaag en weinig ambitieus. De vormgeving van dit partnerschap gebeurt nog altijd uitsluitend door Europa zelf en de concrete projecten lijken zich nog steeds hoofdzakelijk op rechten van specifieke groeperingen te richten. De relatie tussen Europa en de Egyptische civiele maatschappij blijft in sterke mate problematisch. Dit door een combinatie van veel te bureaucratische procedures, een ongelukkig Europees beleid met weinig kennis van zake en een fundamenteel gebrek aan geloofwaardigheid hiervan bij de Egyptische organisaties. Zolang deze problemen zich manifesteren, kan er geen sprake zijn van een meer veelzijdige steun vanwege de EU zelf, ongeacht welke functies ze aan de civiele maatschappij toeschrijft. Het valt af te wachten of de nieuwe EED en de zorgwekkende ontwikkelingen in het Egyptische beleid een sterker en meer gepolitiseerd beleid mogelijk zullen maken.

3.3 Europese democratiepromotie en mensenrechten

Inzake respect voor mensenrechten focust de EU zich vooral op een zeer brede notie van burgerrechten, waarbinnen ze hoofdzakelijk actief is op het vlak van vrouwen- en kinderrechten.

Wanneer we de verschillende EU-communicaties inzake mensenrechten bekijken, zien we dat deze een belangrijke plaats innemen in het aangepaste beleid ten opzichte van de MPC's. Bij ongeveer elk actieplan van de verschillende instrumenten die vorm geven aan de democratiepromotie, wordt het beschermen van mensenrechten (in verschillende hoedanigheden) genoemd als één van de prioriteiten. Om dit kracht bij te zetten werd de Griek Stavros Lambrinidis als *EU Special Representative* aangewezen voor mensenrechten en werd er met het *EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy* een nieuwe en effectievere strategie aangekondigd. Verder wordt er een specifiek en aangepast mensenrechtenbeleid per land beloofd via de *Human Rights Country Strategy Papers* en wordt er nu elk jaar een omvangrijk rapport inzake mensenrechten uitgegeven door de EEAS.

Ondanks deze verschillende nieuwe aankondigingen en praktijken, blijft de concrete strategie rond het Europese mensenrechtenbeleid erg vaag. De EU stelt zelf dat alle categorieën van mensenrechten even belangrijk zijn in haar beleid: “*The EU reaffirms its commitment to the promotion and protection of all human rights, whether civil and political, or economic, social and cultural* (Europese Raad, 2012, p. 1). In de verschillende actieplannen en documenten worden telkens verschillende beleidsprioriteiten naar voren geschoven, waarin zowel burgerlijke (recht op een eerlijk proces, verbod op marteling, verbod op de doodstraf, recht op godsdienstvrijheid...) als politieke rechten (vrijheid van meningsuiting, recht op associatie...) regelmatig terugkeren als de absolute prioriteit van een bepaalde budgetlijn. De enige echte constante doorheen de verschillende EU-communicaties is de sterke aanwezigheid van vrouwen- en kinderenrechten. Gendergelijkheid en jeugd komen ongeveer in elk programma en budgetlijn voor en worden zowel in de context van politieke als van burgerlijke rechten genoemd. Zo worden deze rechten *mainstreamed* in de dialoog met Egypte, de verschillende sectorale projecten die via het ENPI ondernomen worden en ook in de projecten van de CSF en het EIDHR. Zoals bij de vorige hypothese al vermeld, vertonen de projecten van deze laatste nog steeds een sterke *bias* richting vrouwen- en kinderen. Er is echter reden om aan te nemen dat dit ook een gevolg is van een gebrek aan geloofwaardigheid van de EU ten opzichte van CSO's.

De enige echte verandering die we kunnen aantonen en die met zekerheid een gevolg is van de Arabische Lente, is de Europese verbintenis om zowel online als offline politieke rechten (vooral de vrijheid van meningsuiting) te garanderen. Deze nieuwe invalshoek kan gezien worden als een

rechtstreekse reactie op de belangrijke rol van sociale media in de opstanden, waardoor de EU nu ook internettoegang en online rechten van de civiele organisaties in de MPC's (waaronder Egypte) wil verzekeren. Het meest concrete voorbeeld hiervan is de *No Disconnect Strategy* vanuit EIDHR. Hierbij geeft de EU concrete hulp inzake het omzeilen van internetrestricties, voorziet ze opleidingen inzake het gebruik van internet in regio's en landen waar dit beperkt wordt, verbindt ze zich er actief toe om de situatie in landen te monitoren en promoot ze samenwerking tussen organisaties op dit vlak (EuropeAid, 2011, p.14). Ook politieke partijen worden geholpen via *twinning*, wat in deze context neerkomt op samenwerking tussen Europese politieke partijen en hun Egyptische tegenhangers.

Voor de rest lijkt het erop dat de EU eerder scheidsrechter speelt inzake mensenrechten dan dat ze een concreet gedefinieerde inhoud inzake mensenrechtenpromotie naar voor schuift. Ook in de verschillende interviews kwam deze visie duidelijk naar voor. De rol van de EU bestaat er inzake mensenrechten niet in om haar visie inzake deze materie naar derde staten te exporteren, maar eerder om steun te geven aan mensen die zelf opstaan en opkomen voor hun rechten. De EU moet kritisch zijn, maar moet zelf niet diegene zijn die haar 'pakket' van mensenrechten gaat opleggen. In deze zin moet er dan ook niet op zoek gegaan worden naar een vooraf gedefinieerde inhoud van Europees mensenrechtenbeleid. Europa neemt de gelijkheid van alle mensenrechten als basis, weliswaar met speciale aandacht voor vrouwen- en kinderenrechten. In plaats van binnen deze algemene notie van mensenrechtenpromotie een bepaalde strategie naar voren te schuiven, bestaat het beleid er eerder in om lokale actoren te ondersteunen in de formulering van hun eigen mensenrechtenagenda. Dit gebeurt bijvoorbeeld via opleidingen inzake mensenrechten en juridische steun aan mensenrechtenactivisten. Op hoger niveau zijn er de mensenrechtendialoog met de overheid en eventuele statements en communicaties die de bezorgdheid of goedkeuring van de EU inzake bepaalde ontwikkelingen uiten. Ondanks verschillende oproepen van onder meer het Europees Parlement, is er nog geen sprake van concrete *benchmarks* en conditionaliteiten als aanzet tot operationalisering van een duidelijke Europese visie op mensenrechten in Egypte. Volgens sommige auteurs zijn de recente autoritaire neigingen van de huidige Islamitische machtshebbers en vele signalen inzake mensenrechtenschendingen reden genoeg voor de EU om negatieve conditionaliteiten in haar relatie met Egypte toe te passen. Dit is totnogtoe echter niet het geval, waardoor het heel moeilijk is om te bepalen waar de EU specifiek belang aan hecht.

De EU benadrukt in haar nieuwe strategie duidelijk het belang van alle mensenrechten, maar weliswaar nog steeds met speciale aandacht voor vrouwen- en kinderenrechten. Deze worden *gemainstreamd* in alle budgetlijnen en projecten ten opzichte van Egypte en maken nog steeds een belangrijk deel uit van de bestedingen via het EIDHR. Binnen dit fonds wordt via de *No Disconnect Strategy* ook een nieuwe beleidslijn toegevoegd, die zich specifiek focust de vrijheid van meningsuiting van mensenrechtenactivisten op het internet. Verder lijkt het erop dat de EU vooral de interne dynamiek omtrent mensenrechten wil ondersteunen en het bewustzijn hieromtrent wil verhogen, in plaats van zelf een concrete visie te implementeren in haar beleid ten opzichte van Egypte.

3.4: Europese democratiepromotie en de lokale context

Europa vertrekt in essentie van een concept van liberale democratie om haar beleid vorm te geven. Er is binnen de Egyptische context dan ook geen aanpassing aan lokale invullingen van het concept democratie en de verschillende deelregimes.

Zoals al gezegd in de inleiding, benadrukt Europa dat het niet vertrekt vanuit een vaststaand model van democratie. Ze ziet haar rol eerder als ondersteunend voor lokale initiatieven in plaats van vanuit een vooraf gegeven democratisch model te vertrekken (Europese Commissie, 2012a). Ook in onze interviews kwam regelmatig naar voor dat de EU niet mag vertrekken van een vooraf gedefinieerde inhoud:

“...People have different values and expectations towards the state and towards each other. So the social contract is going to be different in Egypt than it is from Switzerland or from Sweden. [...] For example talk about gay marriage. For me that is a very liberal, egalitarian if you will, issue. And this is not going to happen in Egypt overnight and might not happen in fifty years.[...] It doesn't help if we believe or we pretend that our specific values or model... that we say that when you have this and this, then you have democracy.”

Uit onze interviews en de verschillende EU-communicaties blijkt ook dat de EU wel degelijk een serieuze dialoog wil voeren met de islamitische machtshebbers in Egypte. Deze zijn immers democratisch aan de macht gekomen en moeten dan ook als dusdanig behandeld worden (Europese Commissie, 2012a; Europese Unie, 2013). Uit onze interviews blijkt ook dat deze bereidwilligheid in zekere zin wederzijds is. De Moslimbroeders lijken over het algemeen positiever ten opzichte van de EU dan de seculiere partijen en civiele organisaties, maar kijken wel meer richting golfstaten als Qatar en Saoedi-Arabië. Desondanks is er een zekere consensus binnen de EU dat er beter wel samengewerkt wordt met de Moslimbroeders op gelijkwaardige basis. Dit vanuit angst voor wanbeleid en eventuele radicalisering wanneer de EU dit niet zou doen. Ook op multilateraal vlak is de relatie met Arabische en islamitische organisaties zoals de Organisatie voor Islamitische Samenwerking en de Arabische Liga geïntensifieerd. Wat zegt dit nu over de inhoud van Europese democratiepromotie?

Past de EU zich aan aan de Egyptische context waarin ze opereert? Of vertrekt ze, ondanks dat ze het tegendeel beweert, in essentie vanuit haar eigen Westerse visie op liberale democratie? We proberen deze vraag te beantwoorden op basis van het aangepast model van Merkel uit hoofdstuk één. We focussen ons hier op de twee belangrijkste verschilpunten tussen ons model en dat van Merkel: de eerder sociale invulling van de marktwerking en de compatibiliteit van mensenrechten met de Shari'ah.

Op sociaal-economisch vlak leerde de literatuur omtrent Arabische democratie ons dat de legitimiteit van de politieke macht zeer sterk gestoeld is op sociaal-economische welvaart. De staat moet zowel in belangrijke mate voorzien in het welzijn van de burger (democratie van het brood of *khubz*), als in het totale welzijn van de gemeenschap of *Umma*. Economische groei op zich volstaat dus niet, als deze niet wordt aangevuld met mechanismen die voor een gelijke verdeling van deze welvaart over de gemeenschap zorgen. De opstanden van de Arabische Lente kunnen in dit kader gezien worden, gezien de hoofdzakelijk sociale noden die hieraan ten grondslag lagen.

Een rechtstreekse reactie vanwege de EU op deze sociale inslag van de opstanden was het principe van inclusieve groei. De enige echte definitie die hiervan te vinden is, luidt als volgt: is “*inclusive by promoting internal cohesion and addressing regional and social imbalances*” (Europese Commissie, 2012a, p. 9). Alhoewel opgesteld om zichzelf een socialer imago aan te meten, bleef de verdere operationalisering van het concept uit, waardoor de geloofwaardigheid ervan dan ook sterk in twijfel kan getrokken worden. Er zijn wel een aantal projecten met een socialere inslag, zoals ondersteuning van primair en secundair onderwijs, een project inzake opvang van gehandicapte kinderen en het verbeteren van de levensomstandigheden van armen in de regio rond Caïro. Veel van deze meer sociale projecten worden bovendien via de EIDHR doorgevoerd en dus toevertrouwd aan civiele organisaties, wat sommigen doet vrezen dat de EU de sociale rol van de staat uitbestedt aan niet-statelijke actoren (Kurki, 2012, pp. 7-8). Over het algemeen zijn de traditionele liberaliseringsrecepten echter veel prominenter aanwezig en worden deze nog steeds vanuit een paternalistische houding en zonder veel overleg toegepast op de Egyptische democratische transitie. De EU ziet zichzelf immers als een ervaringsdeskundige door de democratische transitie in Centraal- en Oost Europa en gebruikt dit om haar visie op marktliberalisering te legitimeren. Enkele voorbeelden hiervan zijn het vergroten van de armslag van de Europese investeringsbank (EIB), een concrete budgetlijn binnen deze EIB (*Facility for Euro-Mediterranean investment and Partnership* of FEMIP) in functie van het voorzien van risicokapitaal voor ondernemingen, de extensie van de *European Bank for Reconstruction and Development* (EBRD) richting het zuidelijke nabuurschap, het ondersteunen van kleine en middelgrote ondernemingen (SME's)... Ondanks retoriek die het tegendeel doet vermoeden, ligt de focus overduidelijk op het creëren van een van een concurrentiële en performante economie die op lange termijn ingeschakeld moet worden in de Europese interne markt (cf. supra). Hieraan worden

ook conditionaliteiten gekoppeld, zoals het niet vrijgeven van de fondsen die beloofd werden bij de *Task Force* zolang er geen samenwerking is met het IMF. Dit laatste werd door onze respondenten bij de OPPD ook sterk bekritiseerd, aangezien dit de geloofwaardigheid van Europese hulp verder ondermijnt. Ook Oxfam (2011) geeft in deze zin kritiek en stelt dat de EU als donor geen economische beleidsvoorwaarden zoals liberalisering en privatisering (waar het IMF maar al te vaak voor staat) mag koppelen aan haar hulpstromen (p. 4).

Ook de retoriek rond sociale bescherming binnen de Egyptische staat geeft blijk van een sterk liberale visie op de staat. Hieruit blijkt dat liberale hervormingen gericht op economische groei volgens de EU veruit de belangrijkste recepten zijn om sociale ongelijkheid en groei tegen te gaan. Zo staat er in één van de jaarlijkse actieplannen van de Commissie te lezen dat *Poverty reduction will also be addressed, though more indirectly. Trade liberalization and integrating in the global economy will imply a diversification of standard trade patterns, the improvement of product quality, and, ultimately, more jobs and lower product prices for the population* (Europese Commissie, 2011, p. 13). De EU ondersteunt sociale bescherming en armoedebestrijdende maatregelen die door de Egyptische staat worden genomen, maar ziet dit vooral als snelle successen waardoor de staat haar legitimiteit ten opzichte van de bevolking kan vergroten, zonder hier een lange termijnvisie aan te koppelen. In dezelfde adem wordt echter duidelijk gemaakt dat er moet bespaard worden om macro-economische stabiliteit te vrijwaren. Marktbescherming wordt afgekeurd en maatregelen in functie van sociale bescherming zijn alleen te legitimeren als deze te rijmen vallen met het verhogen van de competitiviteit (Europese Unie, 2012b).

Samenvattend kunnen we met zekerheid stellen dat de langetermijnvisie op de staat vooral ingevuld wordt op basis van een neoliberale discours, ondanks de nadruk op inclusieve groei. Ook FRIDE maakt in haar rapporten deze analyse. Zo stelt Kurki (2012) dat de neoliberale ideologische tendensen nu eenmaal sterk ingebakken zitten in de beleidscultuur van het Europees extern beleid en dat de opvattingen omtrent het concept democratie hierdoor op een permanente basis beïnvloed worden (p. 4). Deze aanpak botst echter fundamenteel met de meer sociale invulling van de marktwerking die we terugvinden in ons model van Arabische democratie en getuigt van weinig aanpassing vanwege de EU aan de lokale gevoeligheden. Via een neoliberale invulling van de staatswerking is er immers geen enkele garantie dat de economische voorspoed op een sociaal rechtvaardige manier verdeeld wordt binnen de *Umma*. Economische liberalisering en privatisering kennen nu eenmaal winnaars en verliezers, iets wat ook de EU zelf toegeeft in haar communiqués. Het zou, gezien de context waarin er geopereerd wordt, dan ook goed zijn om een duidelijk sociaal luik toe te voegen aan het beleid omtrent economische groei. Volgens onze respondent bij IEMed is dit besef stilaan ook bij de Europese beleidsmakers gegroeid, ondanks het nog steeds gehanteerde model van markttoegang en liberalisering. Er heerst volgens hem een consensus dat een te eenzijdige focus op economische groei

één van de oorzaken is van haar vroegere falen in de regio, waardoor de EU nu ook een meer sociaal model wil gaan promoten. Desondanks blijft tot op vandaag het tegendeel realiteit en ondermijnt dit sterk de *leverage* die Europa heeft ten opzichte van Egypte. Het land is immers nog steeds argwanend ten opzichte van westerse inmenging in haar interne keuken en apprecieert dan ook de eenzijdig geformuleerde en doorgevoerde economische recepten vanwege Europa (in tandem met het IMF) niet. Volgens Kurki (2012) kan deze economisch neoliberale focus ook het beleid ten opzichte van CSO's verder uithollen. Het is immers belangrijk voor de effectiviteit dat het activisme vanwege de civiele maatschappij het EU beleid mee ondersteunt. Ook hier zou dit, vanuit argwaan voor teveel inmenging van westerse actoren en IFI's, wel eens problematisch kunnen worden (pp. 11-12).

Op het vlak van mensenrechten werd er in hoofdstuk één beargumenteerd dat rechten die binnen de context van een liberale democratie vanzelfsprekend zijn, in een Arabische setting binnen het kader van de shari'ah geplaatst kunnen worden. Hierdoor hebben ze een minder absolute invulling dan gangbaar is binnen een liberale democratie. Zoals al gezegd is het hierbij echter noodzakelijk dat de shari'ah een dynamische interpretatie van de islam is en geen statische doctrine. Bij de bespreking van de vorige hypothese werd al gesteld dat Europa in haar retoriek aan alle soorten rechten evenveel belang hecht, maar nog steeds speciale aandacht schenkt aan vrouwen- en kinderenrechten via *mainstreaming* in al haar beleidslijnen. Volgens Kurki (2012) getuigt dit van een eng en oppervlakkig begrip van democratie door de EU, dat bovendien nog steeds vertrekt vanuit het concept van liberale democratie (p. 7). Uit de retoriek blijkt echter ook dat Europa deze rechten als universeel en ondeelbaar ziet en dus niet voor interpretatie vatbaar: “*All human rights – civil, political, economic, social and cultural – are universal in nature, valid for everyone, everywhere.[...] the legitimacy of international human rights and democracy norms and standards has been called into question, sometimes by emerging powers with which the EU seeks cooperation. At the UN, some States have contested well-established human rights norms, suggesting – wrongly – that human rights violations can be justified by cultural differences.* (Europese Commissie, 2011, pp. 4-6 (3))”. Vanuit dit vertrekpunt van het Europees mensenrechtenbeleid is het dan ook ondenkbaar dat de EU een alternatieve en eventueel zelfs beperktere operationalisering van bv. vrouwenrechten zou goedkeuren op basis van culturele verschillen. De EU legt echter geen conditionaliteiten aan de dag inzake mensenrechten (cf supra) en heeft ook geen negatieve statements gemaakt bij de creatie en het referendum omtrent de grondwet, die toch een zeer sterk islamitische inslag kent en de shari'ah beschouwt als basis van alle wetten. Onder andere hierdoor is niet met zekerheid te zeggen wat de werkelijke Europese balans is tussen universaliteit en culturele relativiteit van mensenrechten.

Zou het echter goed zijn mocht de EU minder vertrekken vanuit een concept van liberale democratie en de ondeelbaarheid van mensenrechten die hieruit voortvloeit? Uit enkele verklaringen vanwege de Moslimbroeders blijkt bijvoorbeeld dat de visies op mensenrechten zeer ver uit elkaar liggen. De EU

vertrekt in haar mensenrechtenbeleid vanuit de Algemene Verklaring voor de Rechten van de Mens en een VN-kader, terwijl dit door de Moslimbroeders zeer sterk gecontesteerd wordt. Zo worden in een recent communiqué van de *Ikhwan* de VN-charters inzake vrouwenrechten en geweld ten opzichte van vrouwen nog sterk ter discussie gesteld. Volgens de Moslimbroeders ondergraven deze charters de hoeksteen van de maatschappij volgens de grondwet en de shari'ah: de familie. Meer specifiek klagen ze verschillende dingen aan die binnen een liberaal-democratisch kader compleet vanzelfsprekend zijn: gelijke rechten voor 'overspelige' vrouwen en eventuele kinderen als gevolg van dit overspel, het recht van vrouwen om klacht neer te leggen in geval van verkrachting binnen het huwelijk, de man de macht geven over de contraceptie, werk of verplaatsing van hun vrouw... (Moslimbroederschap, 2013). Deze inperkingen op vrouwenrechten zijn vrij verregaand en het is dan ook de vraag hoever hierin moet worden meegegaan onder het mom van culturele verschillen.

Ondanks de retoriek en de samenwerking met de islamitische machtshebbers in Egypte, blijft Europa vooral uitgaan van haar eigen liberaal-democratische recepten in haar democratiepromotie ten opzichte van het land. Op sociaal-economisch vlak is er te weinig aandacht voor de meer sociale invulling van de marktwerking in een Arabische context. De EU promoot hier in de eerste plaats een neoliberaal staatsmodel, gericht op het aantrekken van FDI's en economische activiteit, vanuit de overtuiging dat economische groei ook het armoedeprobleem zal oplossen. Er zijn wel een aantal meer sociale initiatieven, maar een invulling op lange termijn van de sociale functie van de staat is er tot nader order niet. Ook op het vlak van mensenrechten gaat de EU uit van de universaliteit en ondeelbaarheid hiervan. Hierdoor lijkt een eventueel andere invulling van het belang van deze rechten binnen het kader van de Shari'ah onmogelijk voor de EU. Desondanks is het, wegens het overwegend positieve en weinig geconditioneerde beleid van de EU, moeilijk te achterhalen in hoeverre ze hier aan tegemoet komt. Ook de wenselijkheid hiervan is, gezien de sterke inperking van sommige rechten (zoals vrouwenrechten) door de Moslimbroeders, sterk te betwijfelen.

3.5: Conclusie en discussie

Bij wijze van conclusie geven we, op basis van al het voorgaande onderzoek, een volledig antwoord op de onderzoeksvraag. Deze luidde als volgt:

Hebben de gebeurtenissen van de Arabische Lente een keerpunt veroorzaakt in de inhoud van de Europese democratiseringsinspanningen ten opzichte van Egypte?

De inhoud die gepromoot wordt in Europese democratiepromotie ten opzichte van Egypte is, ondanks de retoriek die het tegendeel beweert, amper veranderd als gevolg van de Arabische Lente. Er wordt nog steeds uitgegaan van het credo dat economische groei leidt tot democratisering, waardoor het zwaartepunt van de inspanningen dan ook nog steeds op het eerste ligt. De EU vertrekt nog steeds vanuit een paternalistische houding, waarbij eigen economische en politieke recepten geëxtrapoleerd worden naar de Egyptische democratische transitie. Er is weinig sprake van consultatie van de lokale actoren bij de uitstippeling van het beleid, waardoor er ook weinig of geen aanpassing is aan de context waarin er gewerkt wordt. Op sociaal-economisch vlak leidt dit tot het blind toepassen van neoliberale recepten, waarbij vrijhandel (in de vorm van een DCFTA), groei, ondernemen en budgetsanering een competitieve economie moeten creëren die ingeschakeld kan worden in een geglobaliseerde markt. Ondanks dat er evidentie te vinden is dat sociale gelijkheid en rechtvaardigheid binnen een Arabische context belangrijk zijn, is het gevoerde beleid hier totaal niet op afgestemd.

Op het vlak van de relaties met de civiele maatschappij, vertaalt dit zich in een nog steeds onaangepast en bij momenten ronduit onhandig beleid vanwege de EU. Hierdoor wordt elke poging om de inhoud van dit beleid te veranderen en ambitieuzer in te vullen dan voor de Arabische Lente op een fundamentele manier ondermijnd. Ook op het vlak van mensenrechten is er weinig veranderd. Er is evidentie te vinden dat de EU nu meer nadruk legt op online politieke rechten via de *No Disconnect Strategy*, maar over het algemeen blijft de inhoud van het beleid heel vaag gedefinieerd. Ook hier is er weinig aanpassing aan de context en wordt er uit gegaan van de universaliteit en ondeelbaarheid van rechten die in een westerse context vanzelfsprekend zijn. Hier is echter meer voor te zeggen, aangezien de islamistische machtshebbers in Egypte de Shari'ah op een zodanige manier interpreteren dat bepaalde bevolkingsgroepen (vooral vrouwen) heel sterk in hun vrijheid beperkt worden. De verschillende respondenten die gecontacteerd werden in het kader van onze interviews, gingen akkoord met het feit dat het beleid tot op vandaag weinig veranderd is. Stuk voor stuk hadden ze echter goede hoop op de toekomst. Nieuwe initiatieven, waaronder vooral het *European Endowment for Democracy*, worden geacht het tij te keren en een Europees beleid vorm te geven dat meer

aangepast is aan de lokale situatie. Het valt echter af te wachten in hoeverre deze hoop werkelijkheid zal worden.

Deze masterproef heeft zich bij het zoeken naar een antwoord op onze onderzoeksvraag vooral gericht op Europees discours, aangevuld met interviews en analyses van onafhankelijke bronnen. Desondanks moet het gezegd dat er met onze conclusie slechts een tussentijdse analyse gemaakt werd van het Europese beleid ten opzichte van Egypte. De uitwerking van de retoriek tot een volwaardig, coherent en volledig geïmplementeerd beleid is immers nog steeds in volle constructie. Het zou dan ook interessant zijn voor toekomstig onderzoek om de genese van het euromediterrane beleid inzake democratiepromotie te blijven volgen en te kijken hoe de implementatie hiervan verloopt. Een tweede opmerking die gemaakt moet worden, is het feit dat er in deze masterproef alleen over de EU als actor op zich werd gesproken. In de loop van de verschillende interviews werd echter duidelijk dat de inhoud van Europese democratiepromotie sterk beïnvloed wordt door een voorafgaand proces van getouwtrek tussen de verschillende Europese lidstaten onderling en tussen de lidstaten en het Europese niveau. Er zijn immers verschillende vormen van democratie in Europa en verschillende lidstaten leggen hierdoor verschillende accenten wanneer het gaat over externe democratiepromotie. Het mee in rekening brengen van dit proces zou naar alle waarschijnlijkheid een beter beeld geven van hoe het Europees democratiepromotiebeleid ontstaat, waarom bepaalde keuzes gemaakt worden en belangrijker: waarom bepaalde keuzes niet gemaakt worden. Ten derde wijzen we ook op de beperkte omvang van de masterproef. Hierdoor moest er inzake hypothesen noodgedwongen een selectie gemaakt worden en konden niet alle stellingen worden onderzocht die in de literatuur terugkomen. Ook de denkoefening inzake het aangepast model van *embedded democracy* kan op een meer uitgebreide manier plaatsvinden. Beide uitbreidingen zouden nieuwe bijdragen kunnen leveren aan de al bestaande literatuur omtrent Europese democratiepromotie en het maken van deze oefeningen zou dan ook interessant zijn voor verder onderzoek.

Bibliografie

Amirah-Fernandez, H., & Menéndez, I. (2009). Reform in Comparative Perspective: US and EU Strategies of Democracy Promotion in the MENA Region after 9/11. *Journal of Contemporary European Studies*, 3, 325-338.

Bhutto, B. (2009). *Reconciliation: Islam, Democracy and the West*. New York: HarperCollins.

Bicchi, F. (2006). 'Our size fits all': Normative Power Europa and the Mediterranean. *Journal of European Public Policy*, 13 (2), 286-303.

Bicchi, F. (2009). Democracy Assistance in the Mediterranean: An Overview. *Mediterranean Politics*, 14 (1), 61-78.

Bicchi, F. (2007). *European Foreign Policy Making Towards the Mediterranean*. New York: Palgrave, Macmillan.

Bicchi, F. (2011). The Union for the Mediterranean, or the changing context of Euro-Mediterranean relations. *Mediterranean Politics*, 16 (1), 3-19.

Biscop, S. (2012). *Raiders of the Lost Art: Strategy Making in Europe*. Brussel: Egmont Royal Institute for International Relations.

Börzel, T. A. (2009). *Transformative Power Europe? The EU Promotion of Good Governance in Areas of Limited Statehood*. ERD Workshop. Transforming Political Structures: Security, Institutions, and Regional Integration Mechanisms. Firenze, 16-17 April 2009.

Börzel, T. A. & Risse, T. (2004). *One Size Fits all! EU Policies for the Promotion of Human Rights, Democracy and the Rule of Law*. Workshop on Democracy Promotion, Oct. 4-5, 2004, Center for Development, Democracy and the Rule of Law. Stanford: Stanford University.

Börzel, T. A., & Risse, T. (2009). *Venus Approaching Mars? The European Union as an Emerging Civilian World Power*. Berlin Working Paper on European Integration, 11. Berlijn: Vrije Universiteit Berlijn.

Caïro Institute for Human Rights Studies. *Morsi's government must withdraw bill to nationalize civil society from Shura Council and reject FJP bill to stifle human rights organisations*. Opgeroepen op April 4, 2013, van <http://www.cihrs.org/?p=6011&lang=en>.

Cavatorta, F., Pace, M. & Seeberg, P. (2010). *The European Union's Democratization Agenda in the Mediterranean*. New York: Routledge.

Cavatorta, F., & Volpi, F. (2007). *Democratization in the Muslim World: Changing Patterns of Authority and Power*. Londen & New York: Routledge Chapman & Hall.

Comelli, M. (2010). *Dynamics and Evolution of the Eu-Egypt Relationship Within the ENP Framework*. Documenti IAI 10/02. Rome: Istituto Affari Internazionali.

Comelli, M., Eralp, A., & Üstün, C. (2009). *The European Neighbourhood Policy and the Southern Mediterranean*. Ankara: Middle Easter Technical University Press.

- Coolsaet, R. (Ed.) (2012). *Actuele Vraagstukken in de Internationale Politiek: Editie 2012-2013*. Gent: Academia Press.
- Crawford, G. (2002). Evaluating European Union Promotion of Human Rights, Democracy and Good Governance: Towards a Participatory Approach. *Journal of International Development* , 14 (6), 911-926.
- De Smet, B. (2013). In opstand tegen de farao: een ifriet waait door het Midden-Oosten. In S. Zemni, *Het Midden Oosten: The times they are a-changin'* (pp. 49-78). Antwerpen: EPO.
- Debeuf, K. (2012). *EU-Egypt Task Force: The Perfect Misunderstanding*. Opgeroepen op Maart 10, 2013, van <http://blogs.euobserver.com/debeuf/2012/11/15/eu-egypt-taskforce-the-perfect-misunderstanding/>.
- Diamond, L. (2010). Why Are There No Arab Democracies? *Journal of Democracy* , 1, 93-104.
- Dimitrova, A., & Pridham, G. (2004). International Actors and Democracy Promotion in Central and Eastern Europe: The Integration Model and its Limits. *Democratization* , 11 (5), 91-112.
- Dunne, M., & Radwan, T. (2013). Egypt: Why Liberalism Still Matters. *Journal of Democracy* , 1, 86-100.
- EuropeAid. (2011). *Delivering on the Arab Spring*. Brussel: EuropeAid.
- Europees Parlement. (2011). *European Parliament resolution of 7 July 2011 on EU external policies in favour of democratisation*. Brussel: Europees Parlement.
- Europees Parlement (2012). *Policy Briefing: Egypt a Strategic Partner for the EU*. Brussel: Europees Parlement.
- Europe's Mediterranean Designs: An Analysis of the Euromed Relationship with Special Reference to Egypt. (1997). *Third World Quarterly* , 18 (5), 865-882.
- Europese Commissie. (2007). *A Strong European Neighbourhood Policy*. Brussel: Europese Commissie.
- Europese Commissie. (2011). *Action Fiche for Arab Republic of Egypt*. Brussel: Europese Commissie.
- Europese Commissie. (2011). *Action Fiche for Neighbourhood Civil Society Facility 2011*. Brussel: Europese Commissie.
- Europese Commissie. (2012). *Delivering on a new European Neighbourhood Policy*. Brussel: Europese Commissie.
- Europese Commissie. (2012). *EU Support for Sustainable Change in Transition Societies*. Brussel: Europese Commissie.
- Europese Commissie; EEAS. (2011). *A Partnership for Democracy and Shared Prosperity With the Southern Mediterranean*. Brussel: Europese Unie.
- Europese Commissie; EEAS. (2011). *A New Response to a Changing Neighbourhood: A Review of the European Neighbourhood Policy*. Brussel: Europese Unie.

Europese Raad. (2012). *EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy*. Luxemburg: Europese Raad.

Europese Unie. (2012). *EU-Egypt Task Force - Co-chairs conclusions*. Brussel: Europese Unie.

Europese Unie. (2013). *EU's response to the "Arab Spring": The State-of-Play after Two Years*. Brussel: Europese Unie .

Europese Unie. (2005). *Factsheet: The Euro-Mediterranean Partnership~The Barcelona Process*. Brussel: Europese Unie.

Europese Unie. (2008). *Principles for the Implementation of a Governance Facility Under the ENPI*. Brussel: Europese Unie.

Freedom House. (2012). *Constitution signals step away from democracy in Egypt*. Opgeroepen op Februari 9, 2013, van <http://www.freedomhouse.org/article/constitution-signals-step-away-democracy-egypt>.

Freyburg, T., Lavenex, S., Schimmelfennig, F., Skripka, T., & Wetzel, A. (2009). EU Promotion of Democratic Governance in the Neighbourhood. *Journal of European Public Policy* , 16 (6), 916-934.

Gillespie, R. (2004). *A Political Agenda for Region-building? The EMP and Democracy Promotion in North Africa*. Working Paper AY0405-30. Berkeley: Institute of European Studies, UC Berkeley.

Gomez, R. (2003). *Negotiating the Euro-Mediterranean Partnership: Strategic Action in EU Foreign Policy?* Hampshire: Ashgate Publishing.

Haddadi, S. (2004). *Political Securitisation and Democratisation in the Maghreb: Ambiguous Discourses and Finetuning Practices for a Security Partnership*. Working Paper AY0403-23. Berkeley: Institute for European Studies.

Hamzawy, A. (2005). Euro-Mediterranean Partnership and Democratic Reform in Egypt: Contemporary Policy Debates. In H. Amirah-Fernandez, & R. Youngs (Eds.), *The Euro-Mediterranean Partnership: Assessing the First Decade* (pp. 131-139). Madrid: FRIDE.

Hänggi, H. (2000). *Interregionalism: Empirical and Theoretical Perspectives*. Worskhop "Dollars, Democracy and Trade: External Influence on Economic Integration in the Americas". Los Angeles: The Center for Applied Policy Research.

Hearst, D., & Hussein, A.R. (2012). *Egypt's supreme court dissolves parliament and outrages Islamists*. Opgeroepen op Februari 8, 2013, van <http://www.guardian.co.uk/world/2012/jun/14/egypt-parliament-dissolved-supreme-court>

Huber, D. (2008). Democracy Assistance in the Middle East and North Africa: A Comparison of US and EU Policies. *Mediterranean Politics* , 13 (1), 43-62.

Jamal, A., Robbins, M., & Tessler, M. (2012). New Findings on Arabs & Democracy. *Journal of Democracy* , 4, 89-103.

Jamal, M. A. (2012). Democracy Promotion, Civil Society Building, and the Primacy of Politics. *Comparative Political Studies* , 45 (1), 3-31.

- Joffé, G. (2005). The Euro-Mediterranean Partnership and Foreign Investments. In H. Amirah-Fernandez, & R. Youngs (Eds.), *The Euro-Mediterranean Partnership: Assessing the First Decade* (pp. 35-45). Madrid: FRIDE.
- Joffé, G. (2008). The European Union, Democracy and Counter-Terrorism in the Maghreb. *Journal of Common Market Studies* , 1, 147-171.
- Jünneman, A. (2005). German Policies in the Mediterranean. In H. Amirah-Fernandez, & R. Youngs (Eds.), *The Euro-Mediterranean Partnership: Assessing the First Decade* (pp. 111-121). Madrid: FRIDE.
- Kausch, K. (2010). *Assessing Democracy Assistance: Egypt*. Project Report: Assessing Democracy Assistance. Madrid: FRIDE.
- Kunz, R. (2012). *Eu External Migration Policy and EU Mobility Partnerships*. Europees Extern Beleid. Gent, 11 December 2012.
- Kurki, M. (2012). *How the EU Can Adopt a New Type of Democracy Support*. Working Paper nr. 112. Madrid: FRIDE.
- Magen, A., McFaul, M. A. & Risse, T. (2009). *Promoting Democracy and the Rule of Law*. Hampshire: Palgrave MacMillan.
- Merkel, W. (2004). Embedded and Defective Democracies. *Democratization* , 11 (5), 33-58.
- Meyer-Resende, M. (2006). *Exporting Legitimacy: The Record of EU Election Observation in the Context of EU Democracy Support*. CEPS Working Document no. 241. Brussel: Centre For European Policy Studies.
- Orbie, J., & Wetzel, A. (2011). Promoting Embedded Democracy? Researching the Substance of EU Democracy Promotion. *European Foreign Affairs Review* , 16, 565-588.
- Orbie, J., & Wetzel, A. (2012). *The EU's Promotion of External Democracy: In Search of the Plot*. CEPS Working Document no. 281. Brussel: Centre for European Policy Research.
- Orbie, J., & Wetzel, A. (2011). With Map and Compass on Narrow Paths and through Shallow Waters: Discovering the Substance of EU Democracy Promotion. *European Foreign Affairs Review* , 16, 705-725.
- Oxfam. (2011). *Power to the People? Reactions to the EU's response to the Arab Spring*. Oxford: Oxfam.
- Pace, M. (2002). The Ugly Duckling of Europe: The Mediterranean in the Foreign Policy of the European Union. *Journal of European Area Studies* , 10 (2), 189-210.
- Parfitt, T. (1997). Europe's Mediterranean Designs: an analysis of the Euromed relationship with special reference to Egypt. *Third World Quarterly*, 18 (5), 865-881.
- Provencher, N. (2011). *Is Islam Compatible with Democracy: A Critical Reexamination of Existing Theory to Establish Renewed Potential*. Georgia Political Science Association Annual Conference. Georgia, 11 November 2011.

- Reynaert, V. (2011). Preoccupied with the Market: The EU as a Promotor of Shallow Democracy in the Mediterranean. *European Foreign Affairs Review* , 16, 623-637.
- Sadiki, L. (2000). Popular Uprisings and Arab Democratization. *International Journal of Middle East Studies* , 32 (1), 71-95.
- Sadiki, L. (2012). *The Arab Spring's First Constitution*. Opgeroepen op Februari 9, 2013, van <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/12/201212309136755227.html>.
- Said, A. (2012). The Paradox of Transition to 'Democracy' Under Military Rule. *Social Research* , 79 (2), 397-434.
- Samhour, M. (2013). *Egypt's Hard Economic Choices*. Opgeroepen op Februari 9, 2013, van <http://carnegieendowment.org/2000/01/01/undefined/flgw>
- Schimmelfennig, F., & Scholtz, H. (2008). EU Democracy Promotion in the European Neighbourhood: Political Conditionality, Economic Development and Transnational Exchange. *European Union Politics* , 9 (2), 187-215.
- Shuriye, A. O. (2012). The Culture of Election and Democracy in the Taxonomy of Islamic Political Literature in Relation to the Democratic Revolutions in the Middle East and North Africa. *Asian Social Science* , 8 (1), 194-201.
- Silvestri, S. (2005). EU Relations with Islam in the Context of the EMP's Cultural Dialogue. *Mediterranean Politics* , 10 (3), 385-403.
- Smith, K. E. (2005). The Outsiders: The European Neighbourhood Policy. *International Affairs* , 81 (4), 757-773.
- Stahn, A. & van Hüllen, V. (2007). *Different Actors, Different Tools? Approaching EU and US Democracy Promotion in the Mediterranean and the Newly Independent States*. EUSA Tenth Biennial International Conference. Montreal: Vrije Universiteit Berlijn.
- Stengel, R. (2012). *President or Pharaoh?* Opgeroepen op Februari 8, 2013, van <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,2130401,00.html>.
- Tassinari, F., & Holm, U. (2010). *Values Promotion and Security Management in Euro-Mediterranean: 'Making Democracy Work' or 'Good Enough Governance'*. DIIS Working Paper 2010: 17. Copenhagen: Danish Institute for International Studies.
- Tsoukalis, L. (1977). The EEC and the Mediterranean: Is 'Global' Policy a Misnomer? *International Affairs* , 53 (3), 422-438.
- Van Hüllen, V. (2009). *EU Democracy Promotion in the Mediterranean: Cooperation Against All Odds?* Working Paper KFC: The Transformative Power of Europe. Berlijn: Vrije Universiteit Berlijn.
- Youngs, R. (2004). *European Democracy Promotion in the Middle East*. Friedrich-Ebert-Stiftung Conference. Berlijn, December 2003.
- Youngs, R. (2006). *Europe's Flawed Approach to Democracy Promotion*. Centre for European Reform Essays. Londen: Centre for European Reform.

Youngs, R. (2008). *Is European Democracy Promotion on the Wane?*. CEPS Working Document no. 292. Brussel: Centre for European Policy Studies.

Youngs, R. (2002). *The EU and Democracy Promotion in the Mediterranean: A New or Disingenuous Strategy?* International Seminar: The EU and Civil Society Development in North Africa. Rabat, 6 April 2002.

